لــه کنــدهــاره
تــر اټــکــه

(پــه پــښتــوکـلاسيک ادب کــي د لــوېــديــځي لــهجې څرک)

څېړنــه
د
مــحــمــدمــعــصوم هــوتــک

پــيــل : لــسمــه د فــبــروري ۲۰۱۰ع
اوکــويــل - کــانــاډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس

ثښتن او منلي عالم ډاکټر

عبدالرازق پالوال

ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چي به دخوشحال ختټک (۱۰۲۲ – ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خير به تمامه سي او د معياري پښتو د منځته راتگ له جريان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بې ځايو او بې موردو حساسيتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. يو وخت چي مي[۱] له گوربت مجلې (لومړی کال، ۶ گڼه – ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◗ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هيڅ ژبه کي نسته او په دې باب"... تاريخي سلسلې بايد سړی په نظرکي ونيسي. کوم وخت چي فيصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاريخي سلسلو يوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معياري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وايی: "پښتانه دي د تقليد پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، اديبان، او ليکوالان دي خپل کلاسيک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حميد، قادر او نورو په ميراث ورپرې ايښي دي. دوی دي دغه خپل مُثل اعلی وگرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پالي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بيا د پوهاند ډاکتر

---

[۱] معياري پښتو – ۱۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زيار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی[۲] په ما کي يې بيرته د خپلو کت سوو پاڼو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونورپښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړکيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دئ.په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خوپرڅنګ مې دکلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

---

[۲] د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی يې د وخته وو او د ډاکټر زيار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب کاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آرياله پاره راکړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابګوټي خپرول، "تکرارمکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره يې په دې نيامت شريکوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه تر کوټي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرګاه (هیلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اوریدلي ده. دغه لغاتونه چي زه یې تر څېړني لاندي نیسم، د دغي پراخي حوزي په یوه یا څو برخو کي ما اوریدلي او تحقیق کړي دي او یقین مي دئ چي ښایي یوه زیاته برخه به یې همدا اوس هم د خلګو په خولو کي متداول وي او بله برخه به یې ښایي اوس دونه عام رواج ونه لري او یا ښایي اوسنی نسل به یې پخپله ورځنی محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اوریدلي دي، په معنا کي مي غور کړی دئ، د استعمال موارد مي په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کي وښیم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول ځان او خپلي لهجې ته امتیاز وګتم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنی لهجې تر منځ مشابهتونه وښیم. دغه لغات چي زه یې پخپله لهجه کي څرک ورکوم، ښایي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما یقین دئ چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ویونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د یوې وني ښاخونه دي. اصل یې یو او تاداو یې یو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان یکیست
از ناقـــــــــــــــلان بدسخن اینجا رسیده است

خو زما د خپلي مشاهدې او څېړني له مخي راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، بیابه یې تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندي راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسیته هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لویدیځي لهجې ټولي ګرامري او تلفظي ځانګړتیاوې د دغي لهجې په بېنظمیو، ګډوډیو او بې قاعدې ګیو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کي وګوري، چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتیجه راایستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ویلای سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبي زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسیکه پښتو کي د سوچه توب تمایل کوږټ نه لیدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه وده ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوګني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چي نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او محتوى سره يو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه کې د خوشحال خان خټک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړې تخصصي ځانګې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مې دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي ايستلي او مرور مې پر کړی دئ. د خپل کار په جريان کې مې د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې کتلې دي:

١ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ١٣١٧ ش کال په کندهار کې خپور سوی دئ.

٢ - ارمغان خوشحال:

د ميان سيدرسول رسا په زيار په ١٩٦۴ ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسۍ له خوا په پېښور کې خپور سو. ما چي له کومې نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.

٣ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او څرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ١٣۵٨ ش کال په کابل کې خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ٢٨٦ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ١٣۴۵ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان خټک په زيار په ١٩٩١ع کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره لیکنه کې زیاته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.
۵ - دخوشحال خټک کلیات - لومړی ټوک:
د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سریزه او څېړندوی محمد صدیق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علوموااکاډیمی د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.
دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بیا هم تر بل هر متن ما ته دقیق ایسي ځکه چي د هغي نسخې بدیلونه یې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده او ویل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده[٤].
۶ - د خوشحال رباعیات:
د پوهاند رشتین په سریزه (پاییزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي .
۷ - فراقنامه:
د زلمي هیوادمل له سریزي، څرگندوونو او ویي پانگي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحي حبیبي، پوهاند میرحسین شاه په قلم یاداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.
د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهیه کولو کي یې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخیستل سوی دئ. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنیو خصوصیاتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بیا هم ما د هغه متن څخه د رااخیستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ایستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکي راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي د "علیه السلام" لنډیز دئ، د حیرانتیا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ – د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبيبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سريزه، تحشيه، تصحيح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاويد او سرمحقق محمدصديق روهي په قلم ياداښتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکيه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهيه سوی دئ خو د ليکدود تجانس يې يو څه کمزوری دئ.

۹ – د کامګار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا د څېړونکي عبدالمتين متين په زيار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصديق روهي يو ياداښت هم لري.

۱۰ – د هجري دېوان:

د همېش خليل په زيار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهين برقي پريس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنګ مي په ځينو برخو کي د کلاسيک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ – د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسۍ له خوا خپور سوی د مياسيدرسول رسا په قلم اوږده ديباچه لري. دا چاپ د پادري هيوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري يادونه د ديباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ – د عبدالحميد مومند کليات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویېپانګي سره د دانش خپرندویې ټولنې له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چې د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنګ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کې پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنګ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چې په ټول دېوان کې یې (چې) د (چه) په شکل کښلی دئ. اروابناد دوست شینواری پخپل وخت کې منلی ژبپوه وو او د ژبې په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چې په دغه دېوان کې(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چې ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مې زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د اروابناد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مې تر دې ګړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مې کاراخیستی دئ چې دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چې ګوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتګ په کار کې مې د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معياري کېدلو او معياري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورين سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فيصله کړي[٥].

د ژبي د معيار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتيا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی يم. په دې بيان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زياته پاملرنه مي د لغاتو مقايسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دليل مي دا دئ، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بيا په دې دليل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحيت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحيت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېرښت به يې ښايي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نيامت نه دي رااخيستي چي ليکنه بېځايه په وپړسوم. له امکانه ليري نه ده، چي زما له دقت سره دي بيا هم تېروتلی يم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تيار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بيت پای ته ورسوم:

خدايه!چاوته يې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د يوه مشر او درانه حقدار ليکوال له خولې په يوه انټرنيټي ويبپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځيني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري انديښني وړ دي او ژبپوهنه يې تر مضحکي سويې پوری راټيټه کړې ده. دغه راز ليکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خيروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما ویلی
هر یو بیت دی
دفترونه

په درنښت
محمدمعصوم هوتک
اوکویل - کاناډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

ارواښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چي د پارسي ژبي دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامگارخټک چي کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

[۱] د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

[۲] خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري :

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامګار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه ګان زېږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به ویاړي[٤].

د پېښور د تاریخي سیمي ادبي اهمیت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بګړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښوولې سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه څکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروګرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دئ، چي د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانیو کتابو کي خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعیت درک کړی وواو په پوره بریالیتوب سره یې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاش څخه رضائیت په دې بیت کې ښه پوره ښوولی دئ، چې وایي:

له خوشحال سره که کښېني یو څو کاله
دا د غـــــــــره خټک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسیانو ته راوغزېدی او په دې ډول یې د پښتو ادبیاتو د تاریخ یو پشپړفصل جوړ کړ.

*****

خوشحال خټک یو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه یې د خپل وخت ننګیالي و توریالي پښتانه مشران ول. دی وایي:

راپاتې یو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار یې ولاړ زرګونه وو

(رباعیات - ٣۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنیکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنګي لحاظ یې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبي او ادب یو بل پیاوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سیاسي او فرهنګي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړیکو د دغي کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمینه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمینې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پیروانو او د هغو مخالفینو هم کړی دئ (قصیده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنګ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې تول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پـــــه شاهنامه کښې
په شاهنامـــــــه کښې که ډېر اسرار دی
(رباعیات - ۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(دیوان - ۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کــــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسۍ شعر والا دی
(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پـــــــه شعر
د فارسۍ شعر چي نه وایم افغان یم
(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان ختک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنګېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له نامممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چي د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمیني څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخـــــــــــاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري پـــــــــــــــــــه توره تېر وو تر رستمه
تینګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط ســـــــــــواد یې نه وو
نـــــــــــور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چي د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه. عبدالقادر خان خټک ويلي دي:

نوم يې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[۷]
نه وو بل هسي نامي له زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د خپل استاد په توګه راښيي او وايي چي "ډېر بزرګ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکيم سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د پېژندګلوی په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي ښار کي ښخ دئ[۸]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دئ[۹].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت څښتن وو. پياوړې حافظه يې وه. ده

---

[۷] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

[۸] وګ : ويکيپيډيا – په تقويم تاريخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵ مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

[۹] د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې واټن ۱۲۵ کيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکی مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسي مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي يې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي يې تر پښوکښلي وې او په هغو کي يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو يې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګندېږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډې دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـره والي لـه يـاقـوتـو پـه سيـالـي دي (كـلـيـات ‐ ۳۸۵مـخ)

عبـدالقـادرخان هم دې تـه ورتـه مطلب لـري:

ساقـي مـی بـويـه چي وي پـرتـگـالـي
خـواه پـيـالـه وي مرصع خـواه سفـالـي
(۳۰۲مـخ)

خوشحال خان پـه ښكـار كي د "فـرنـگستـان" لـه تـوپـكـو څخه كـار اخيست او پـه دستـارنـامـه (۵۵ مـخ) كـي لـيـكـي: "د ټـوپـک ښكـار لـه فـرنـگستـانـه اوس پـه دا آخر پـيـدا شه".

د شطرنـج، نـرد، مـوسيقـۍ، نـقـاشۍ پـه اصولـو پـوهېـږي او پـه دې بـرخه كـي يـې لـيـكـنـي داسي ايسي لـكـه د يـوه مـاهـر شطرنـج بـاز، مـوسيقـي پـوه او نـقـاش لـه خـوا چي لـيـكـلـي سوي وي.

دا ټـول مطالـب پـر دې خبـره بـانـدي دلالـت كـوي، چي خوشحال او كـورنـۍ يـې مـهـذب، بـاسواد او مـدنـي اشرافـي خلـک ول.

خوشحال خان د ديـنـي علـومـو پـراخه مطالـعه درلـوده خو مـتـعصب او ړانـده مـذهـبـي افـكـار يـې نـه درلـودل، بـلـكـي د ژونـد پـه چـارو كـي دی او د كـورنـۍ زيـاتـره غړي يـې لـيـبـرال كسان ول. زه نـه غـواړم چي لـه دوی څخه د نـن زمـانـې روښانـفـكـران جوړ كړم لـكـه دا كـار چي د ثـور پـه اولـه پـاچـاگـښتـی كـي ځيـنـو كسانـو كـاوه او لـه صوفـي رحمان بـابـا څخه يـې د يـوه بـيـت لـه اسيـتـه "طبـقـاتـي مـبـارز" جوړ كړ[۱۰]. مـوږ ويـنـو چي د خوشحال كـورنـۍ كـلـه چي د خانـۍ مـنـافـع پـر غـالـب سي، لـه خپـل تـنـور سره سره بـيـا د محتسب او احتساب حمايـه د "امـراوو" وظيـفـه او د "غـيـرت" جزء بـولـي او هغه هم پـه دې دلـيـل چي گـويـا كـه دوی نـه وي خلـگ بـې لاري كـېـږي (وگ: دستـارنـامـه ۲۱۷مـخ، د ۱۹۹۱ع چـاپ، پـېښور). مـگـر پـخپـل خصوصي ژونـد كـي بـيـا د اشرافـي ژونـد

---

[۱۰] هغه بـيـت دا وو:

نـشي د خانـانـو او مـلـنـگـو سره كـلـي
چـيـرتـه عزيـزخان چـيـرتـه مـلـنـگ عبـدالـرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بکره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځـــــــاى شي په هـــــــغه جهان سقر

(ارمغان - ۵۷ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاکوي (وګ ديوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنى ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانى په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم ګڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرګردانه ګرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميکروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنيزو ادبي ژوند په باب کتابونه بويه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې ليکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبې یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دئ چي خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبې تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځیني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره ووینی، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبې په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبې په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمګیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د ختکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل ټبرني (ختکي) ګړدود تر څنګه له نورو شاوخوا ګړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښېلې او پایېلې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[12]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[12] وګ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترګه کېږي، سبب يې دا نه دئ چي ګويا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اوريدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او ګرامري سکښتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چي يې موږ په ليکنی پښتو کي وينو او لولو يې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه يې لغوي او ګرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقيده خو"په ختيځي او لوېديځی پښتيانا کښي لا تر ۱۲۰۰هــ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنيپانو، غرغوښتيانو، ابداليانواو سړبنيانو ټبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابګوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابګوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو. علامه رشاد د عکسي خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار، ږوب، کورمې، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځاى کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکې، لوښي او کتيبې پيدا سوي دي[۱۳]". خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چې خروشتي ليک "...له پرثوي آراما يک سره کټ مټ ورته دئ، خو ږؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي کښي يو ږغ لري، او په پرثو آراما يک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنی پښتونخوا کښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم رااېستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ړ) دواړه آوازونه درلودل[۱٤].

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ړ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننگرهاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې

---

[۱۳] وگ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ۵۸ مخ.

[۱٤] وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خيرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په ننني اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواني له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشـــــــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"[۱۵]. علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومي وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

[۱۵] وګ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کې د "دیارلسو توروو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چې هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کړئ ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کړئ پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کړئ لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ږوغئ، تېنکیز /نګ/ ؤ...".

ډاکټر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د تېنکیز غبرګ ږؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[١٦].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چې د دولت لواني د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ږ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[١٧].

---

[١٦] معیاري پښتو- ٦٣ مخ.

[١٧] وګ : معیاري پښتو- ٦٢ ،٦٣ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب ټکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام اروانښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه اروانښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ړ) توري د ښووني له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درويزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (ګاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ږ) د (ګاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وينګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان ختک پکښې (ازمايښته، بهشته، زِشته، غوښته، نشته، کشته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چې ادم يې را ايستلی له بهشته[۲۱]
چې په کې[۲۲] د دواړو کـــــــونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنی يو غړی دوست محمد ختک پخپل يوه اثر بحرالعلوم کي د (ختک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دئ. د بحرالعلوم يوازنی نسخه د دوست محمد ختک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وګ : د خوشحال ختک کليات - لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پاڼه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نيم بيتی داسي دئ:

"نفس آدم دی راايستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[٢٣]
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلـــگون نه شي په غوښته
د سړیو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې توري خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یــو دم د کار له کشته
که تر ســر لاندې بالښت کېږدي[٢٤] د پرونو
عاقبت به ترســر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاني رخه د شیطان شوه
عیسی ســر په مځکه کښېښه[٢٥] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هـــــــورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -١٢٤مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چي خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چي د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

[٢٢] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دئ.

[٢٣] په کابل چاپ کلیات (١٩۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

[٢٤] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدي" دئ.

[٢٥] په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مځکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وينګ ته نسبت تر نورو لهجو نږدې وو.

خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند دروېزه د ژبې د الفبې په برخه کي هم دقيق وو او هم يې په منظمه توګه تعقيب کړې ده. ده پخپله ايجاد کړې الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداو يې د خوشحال خان پر دغه بيت باندي درولى دئ:

عشق يو هسي يو دېرشم تورى را زده کړ
چي په دېرش توري څکوم د قلم کيلي[٢٦]
(د خوشحال خټک مرغلري - ٥١٠ مخ)

خو وروسته يې په يوه احتمالي خبره چي "... ښايي موخه يې د بيواکو نښې وي او په دې توګه تش يو تورى زيات راځي" تر مطلب ګام اړولى دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوى. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دى په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(ا ب پ ت ټ ج چ ځ څ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ى). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بيت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندي يو بل قوت هم ورزيات سوى دئ، چي د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګويا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) يو دېرشم تورى دئ. او دا هغه محرکه قوت دئ چي د پښتو"غيب

---

[٢٦] کيلي = ليکي، کرښي، خطونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف کې ويلي دي :

داجهان دئ خداى له عشقه پيداکړى
د همه
وومخلوقاتوپلاردئ ادا

اوډپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په توصيف کې ويلي دي :

طفيل هستى عشقند آدمى وپرى
ارادتى بنماتاسعادتى ببرى

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبې ته نږدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغيزې لاندې سوې ده[۲۷].

د ژبې پوهان په دې پوهيږي، چې د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کليوالو ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادى ژبې سره فرق لري. خوشحال او کورنى يې په سراى اکوړه کې اوسېدل خو ژبه يې له هغې کليوالې ژبې سره فرق درلود، چې عادي ختک په ږغيدل.

له دې ټول بيان څخه مې مطلب دا دئ، چې د خوشحال خان د ژبې او لهجې د څېړلو پر وخت يوازې دا خبره کافي نه ده، چې دى ختک وو، په اکوړه کې اوسېدى نو ژبه يې هم د نن ورځې ختکوالو ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو معيارو باندې سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کې د ده د ژبې او د پښتو د لويديځې لهجې تر منځ

---

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نکړي، بيا نو پښتو لغت ليکي.

د عبدالقادرخان ختک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې يې هم د شعر ژبه يو څه ملايي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او میني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چي د خپل چاپېریال په ژبه کي یې د (ډ) آواز موجود نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) یا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي لیست سره وګوري او طبیعي ده، چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه (دال) دئ، ځکه نو د (ډوډۍ) وینګ د (دودۍ) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودۍ) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که یو پښتون واوري، څرنګه چي د ده د مغز په لیست کي د (ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هیڅ نابلده نه ښکاري او په نتیجه کي د

---

[۲۸] په دي برخه کي به زه د خپلي یوې پخوانۍ مقالې یوه برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ویبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انګرېز چي يې تلفظ کوي.

په انټرنېټ کي د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عمليې په شان وي. کله چي تاسي د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لا نه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو ليست د کمپيوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښايي خپل د غوښتني لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کي د ثبت سوو آوازونو ليست چي هر څومره اورېد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نيسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپېريال کي رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپېريال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کټ مټ د هغې سيمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي يا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چي يو د بل په څنګ کي واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وينګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چي څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپېريال کي کار کړی دئ، چي هلته زما د مورنۍ لهجې ويونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول. اوس چي خپلي پښتو ليکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کي چي مي له مورو پلاره زده کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي یې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا یوې پښتني سیمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سیمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه یې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتید	واوره ولوېده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کارته سه می نشینم	په دریمه کارته کي کښېنم	په دریمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به یې کړې وي.

څه موده مخکي مي یو کتاب کاته چي د لوېدیځي لهجې ویونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانیول = خریدن" فعل د "راونیول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هیڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمایندگي نه سي کولای. دا کلمات یې د ختیځي لهجې له ویونکو ملگرو څخه اخیستي دي. زه د دې اخیستني پر ښه والي یا بدوالي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ویونکي یې یو پر بل باندي کوي[۲۹].

---

[۲۹] کاظم خان شیدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه یې د خپل مشر نیکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسیته توپیر لري او په هیڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نمایندگي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير نه سي چي په دغه لهجوي حوزو کي ټول پراته اولسونه په يوه داسي طريقه باندي رږغېږي، چي د لغاتو تلفظ او د جملوسکښت او جوړښت يې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، کوټي، ږوب، ښوراوک، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کي چي دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځی لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخي تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کي د وينګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چي د زيږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبنۍ حوزه کي پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسيږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(ميرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبڅانگي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړېکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دئ. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د ننني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره گډ په زيست روزگارکښي
غوريه خېل دي يا ترين د قندهار
(مرغلري - ۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټې، شال حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنگپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه فرهنگي مرکز په سترگه کتل کېده. څرنگه چي دغه فرهنگپال پاچا، د پټې خزانې په روايت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[۱].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د څمکنو د مياعمر ◄ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ◄ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ◄ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ◄ څخه د دعا اخيستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[۲].

د ختکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان ختک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[۱] پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.

[۲] پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر ◄، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک ګډ کړ
چې دي ګورم څه ناپوه يې شاه جهانه
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغې اسماني بخولې (وبا) سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو سرونه يې وخوړل.

خوشحال خان د کندهار مېرمنې "نيکفرجامې" بللې:

کشمير فرخار کابل قندهار څو چې خراسان دی
په دا کښې نيک فرجامې ډېرې ډېرې موندې کېږي
(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته وو ته د کشمير دا (بنده = مريی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان ختک په کندهار کې د ميرويس نيکه په زعامت باندې خوښې او خوشالې کوي. ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي" تر سرليک لاندې مفصل بيان کړی دئ او په پای کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون دی"[۳].

د ختکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمدختک راتګ کندهار ته د يادونې وړ دئ. دوست محمدختک د محمداکرم خان زوی د کرم

[۳] تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع مې چاپ، پېښور. د تاريخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندې په وږمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کې د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترگه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوگې له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلی دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټگ قندهاري
(وگ : ٥٥٠ مخ)

ما ته د دې کړني انگېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وگ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.
[٥] د تفصیل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیوزسیټی پښتو اکیډیمی له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندگلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ - د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کيږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کيږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زيږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲، ۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرګ - چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي ســــــره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتـــــــه اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا :

اسپې اسونو وته ســــــاتلی شي
ټټو يې خرونـــــــو سره شړلی شي
ټټوان يا خــــــرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کليات - ۴۵۵ مخ)

++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و - ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان ختک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي(٦)
سر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:
یو بخری دروميي، واړه شهر سري لمبې کا
مه ګوره شه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)
دا بیت له هغي نسخې څخه رانقل سوی دئ، چي د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده.

څنې، څنو:

خوشحال ختک ویلي دي:
بیا له کومه لوریه بوی راځي د څنو
چي خاطر مې په های هوی راغی د څنو
(۱۶۹مخ)
(څنو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده چي "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونیو)..." راغلی دئ خو په دریمه خطي نسخه کې "... (څینو) راغلی دی". د خوشحال خپل تلفظ یې (څنو، څینو) دئ او د پښتو لویدیځي لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (۴۱۷مخ) کې یې په متن کې "څنیو" لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کښلي دي چي

---

(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کې "کیږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کې بیا "کښېږدي" راغلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (ځونو) او په نورو کي (ځنو) دی" له دې حاشيې څخه څوک ويلای سي چي د (ځنو) شکل يې تر (ځنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د ځنيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پـــــــــــــه لار ځي
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې ځنو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پـــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د کندهار په لهجه کي د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کي (مړيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پـــــــــــه مړو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "لیونیو" پر ځای "لیونو" کاروي او داسي څرګندیږي، چي دا قاعده یوازي د ختیکو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سیمي پراخو اوسیدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دئ:

لیونتوب له لیونو نه تلونی نه دی
که یې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لیوني) مغیره جمع (لیونو) راوړي ده، نه (لیونیو). ده ویلي دي:

وې یې څه له ګذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مړه درګورکړئ
(کلیات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي ګورو، چي د (موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:

نن خاوند یې د مانی او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په ننداړو
درپوهیږو ځان به نه اچوي پلن
چي له بدو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بریالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه (سړیو).

ته هم ما رنګ یو سړی یې له سړو څه
کمینی درڅخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهاړ - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسي زیاتوي، چي "که د ګډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي، په تیره بیا په شعر او وینا کي".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳،۲،۲: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کي د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کي د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللې ده.

و نور چا وته به څه
لره څه وایې[۷]
و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا
(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ته به مخ نه کا
بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د الوتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافیې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

[۷] په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کي دا نیم بیتی داسي دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موږ به نه شي طلبګار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)
یا:
بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وته یې شا
(۱۲مخ)
عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)
هیڅ له کبره نظر نه کاندي و خوار ته
ښایسته په معنی زر درومي زردار ته
(۱۶۰ مخ)
مولوي بریالی وایي:
هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و ړندیانو ته عبث
(اهاړ - ۱۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني جوړېږي. لکه: دوې سترګي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترګې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځې لهجې دغه ځانګړتیا موندله کېږي.
زما دوې سترګې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کي یې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي چي ګویا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې تورې سترګي لکه دوې تورې بلا
دوې دې تورې وروځې لکه دوې تورې تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رڼا ورځ په عاشق شام کا

(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان یې وو خوراک

(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغه دي چې حساب وشوخوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یوه کا ځینې دوې درې کا
په انځورونوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کړي
چي سود یې نه وي یاری یې پرې کا

(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه ژړا کـې دي دوي سترګـې
دوه رودونـــــــــــــــــــــــــــــــه کـا ذاهب
(کـلـيـات - ۳۹مـخ)

پـه "در او مـرجـان" (۱۳مـخ)، د عبـد الـحـمـيـد ديـوان (۴۲ مـخ) کـي د (دوي سترګـې) پـر ځـای (دواړه سترګـې) او د عبدالـحـمـيـد مـومـنـد ديـوان (۴۸مـخ) کـي بـيـا (دوي سترګـې) ثـبت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېږي چـې دغه "دوې" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکي ارادہ وي او کـه د حـمـيـد خـپـل ويـنـګ.

مـيـرزا خـان انـصاري ويـلـي دي:

ديـن دنـيـا دي پـه مـثـال سره دوې خـويـنـدې
چې يـوه يـې پـه عـقـد کـښې بـلـه طـلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يـا:

دوې ورونځې تـکـې تـورې
پـرې دپـاسـه وسـمـه کـړې
(۱۷۵مـخ)

يـا:

د مـشرک آيـيـنـه يـوه، مـخـونـه دوه شـوه
د عـارف سـتـرګـې هـم دوې نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحـنـان بـارکـزي ويـلـي دي :
پـه کـثـرت د اسبـاب نـه شي مـطـلـبـونـه
پـه دووژبـودوې خـبـرې نـه کـړې مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـې د ابـيـت پـکـښې راغـلـی دئ، دکـوټـې بـلـوچـسـتـان پـه چـاپ کـې نـسـتـه . د دغـه چـاپ پـه ۲۶۶مـخ کـې دښـاغـلـي سعـيـدګـوهـرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سـوې ده چـې زمـا (هـوتـک) پـه واسـطـه دتـرتـيـب سـوي ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـې نـه دي راغـلـي خـوددې خـبـرې يـادونـه ځـنـې پـاتـه سـوې ده چـې دا غـزلـه بـيـاددوی لـه خـواپـه تـرتـيـب سـوي ديـوان کـې نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـي چـاپ بـيـادا غـزل لـري،خـوددغـه بـيـت پـکـښې نـسـتـه . زمـا (هـوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سـوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي دا غـزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب هم په ليکلارښود (۲۳۳مخ) کي "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې" ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر يې ډنگوي او دی هم دا سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په کليات کي د عدد په ارتباط پر يوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېديځه لهجه کي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شکل ويل کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کي هم (دواويا) ليکل سوی دئ، خو د چاپي متن ترتيبوونکو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ کړی، مگر کور يې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواويا) خبره يې په حاشيه کي پټه کړې نه ده. بيت دا دئ:

يو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدايه څه بني ادم فريق فريق شو
(۱۸۷مخ)

يا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راځرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دريمه او څلورمه) دا عدد بيا د (دواويا) په شکل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای "دودېرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بـــــنو پـــــــــه تېره نوک
ماتوي مې دودېرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان ختک په دې لاندي بيت کي چي د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دئ، د مرتب ناسمه لوستنه بايد وگڼل سي.

دوه شپيته کاله دې لاړ عـــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نيکي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب لیکي، چي د خوشحال خان په کلام کي "اووه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځایه چي ما ته معلومه ده، په ختیځه لهجه کي "اووه ویشت" عدد د" وه ویشت" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کي "ځلیریشت" د کندهارۍ لهجې "ځلیرویشت" ته بیخي نزدې دئ:

یو لک ځلیریشت زره کم و زیات پیغمبران دي
کل واړه مـــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۵: ښځینه (تأنیثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي هغه ښځینه کلمې چي فشار یې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چي څوک په کلاسیک ادب کي دا قاعده وګوري، د پېښوریانو خبره، ایکي یوه استثنا لاهم نه سي پکښې پیدا کولای. مثالونه یې:

منه - منې
خښته - خښتي
حمید مومند وایي:

چې زغمم ستاد رقیب بدي فتنې زه
یاره کله یم دا هسې بې کینې زه
(کلیات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافیې (ینې، سینې، نینې، پښتنې، ستنې، ادینې، مدینې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وایي:

د دنیا خونه د باد په مخ ایرې دي
پاینده چارې هورې دا مسخرې دي
(۴۷۶مخ)

نوري قافیې یې (خورې، دیرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورې) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي
يې پر لومړی څپه وي[۸].

++++++++++++++++

۲، ۶،۲: د فعل په ګردان کي د مصدري لام ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د ګردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او يايې غبرګوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرګ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسې غـــــــوارم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــــــــرېږي
پـــــــــــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پرېږدي په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چي راغللې په غېږ کې
بيا مې لرې د زړه زنګ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځــــــــــــــــــــانه، دا فاني دنيا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله) پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه" ۱۱۱ ـ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانو ته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر ګني ده
(۲۵۶مخ)
په فراقنامه کې هم دا قاعده مونډلای سو:
دا خبره له استاده
په دا ځای شوله رایاده
(۶۳مخ)
(شوله) په نورو لهجو کې (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځې لهجې په شان راوړې ده.
حميد مومند ويلي دي:
هنګامه د جنون هسې شوله ګرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

كامګار ختک وايي:
په پوښتنه زما راغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)
وروستی نيم بيتی که له ختيځې لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.
++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۷: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کې د (وې) په شکل استعمالېږي.
خوشحال خان ختک يې د (وای) په شکل راوړي.
څه ګنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)
يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
ما به نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
بدرگه که محبت راسره نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل ځوک
(۱۰۴مخ)
یا:
تروه ترخه که نه وای د خوږو قدر به نه وای
سکه ځکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه
(۱۹۱مخ)
"دخوشحال رباعیات"په ځینو ځایو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي يې بیا (وای) لیکلی دئ.
مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عمرپه غم کښې پریشانی وای
د ښو ښو جونو دیدن دپاره
یا سل یا دوه سو کاله ځوانی وای
(رباعیات ـــ ۱۴۷مخ)
رحمان بابا یې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په دېوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای لیکل سوی دئ:
روښاني میرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵مخ)
خو د عبدالقادر په کلام کي بیا "وای" ډېر په سترگه کېږي.
یا وحوش وای یا طیور یا بل اشیا وای
کشکې زه نه وای پیدا بني آدم
یا مې مرگ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه مي نه لیدای دا هومره ډېر الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)
حمید مومند ویلي دي:
وران به وای جهان له بې نیاوی که بادشاهانو
کړای د ستا په څېر دا هومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)
د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:
د زړه زخم وم وژلی نهایت
که مې نه وې تر خولي شوی سرایت
(۵۱مخ)
دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید خپل وینګ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:
که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زمان به بې دیدنه نه پایېدم
(۸۲مخ)
یا:
که مقصود یې د خپل مخ نندارہ نه وای
د انسان جامه یې څه لره کړه سازه
(۱۴۳مخ)
کامګار ختک وایي:
یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمګار نه وای
(۱۵۴مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي :
نسب نه دئ شرط په مینه کې که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)
د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالي کندهاري ویلي دي:
د طلب نغده چې وړي په ناکامی کې
بالکل مه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړ ۲۶مخ)

معصوم هوتک ویلي دي:

که د میني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي
لا دمخه بې سوځلي وای قلــــــــــــــــــم و جزدان دواړه

شو ای:

خوشحال خان وايي:

هیڅ سزا یې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای
توري زلـــــفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا
(۲۹مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره یو ځای په یوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".

په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.

د (وای، واست، یاست) شکلونه په لویدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی) کارېږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لویدیځ ګرځدود ته ورته دئ.

پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د (استئ،یاستئ) په وړاندي معیاري ګڼي. (وګ: لیکلارښود - ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

۲ ،۸،۲: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهارۍ لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وايي چې دا ضمیرونه د ختیکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) يوه ځپه ويل کيږي او خوشحال يې هم يوه ځپه وايي. په ختيځه لهجه کي (زما) دوې ځپې (زَما) ويل کيږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې ځپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې ځپې ويل کيږي.

د رحمان باباپه ديوان کي (ځما) دوې ځپې دئ:

ګوره هسې کردګار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختيار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمير د دوو ځپو وينګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعني لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړپه يوه بيت کي د (زما) يوځپيزاودوه ځپيز شکلونه دواړه راوړي دي :

زمادحسن ځراغ ګل شو"شمس الدينه"
اي زُمادزړه پتنګه ځه وې ځه شـــــــــوې؟

په (ليکلارښود - ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضميرو دوه ځپيز وينګ په دې دليل معياري ګڼل سوی دئ، چي ويونکي يې زيات دي خو پر ځنګ يې دا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) درې ځپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجيبې فتوا په سِر پوه نه سوم[٩].

---

[٩] کله کله ليدل کيږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوِز موندلو په خاطر پرنسيبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه د معياري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسيبو څخه په بې پرنسيبۍ سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده ګۍ، سپما، اسانۍ او روانۍ، بلاغت، لرغونوالي) پرنسيبونه مني. خو له هر يوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښي لهجې ګټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بيا ری نه وهي؛ که يې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانۍ، ساده ګۍ او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که يې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کاروي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په څـــــــــه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانـــــــــو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايـــــان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له مـــــــــــــا نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکاروي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له ويلاړسره تکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور تول پرنسيبونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيبونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخي درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ٣٣ مخ). د ده په دیوان کي که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدین کاکړپه دیوان کي هم
د (ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چي په
هیڅ ډول یې دشمس الدین کاکړخپله ژبه نسو
بللای .
دخوښی دهوس خلق له ما لاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(٧٣مخ)
سم شکل یې :
دخوښی دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
+++++++++++++++++++

٢، ٢، ١٠: (Metathese) اوړون :

په پښتو کي د ځینو لغتو توري سره اوړي. دې عملیې ته په ژبپوهنه کي (Metathese) وایي. لکه (روږ) او (ورږ)، (اروېدل) او (اورېدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کي تر موږ یو نسل وړاندي (روږ) او (اروېدل) په ویلو او کښلو دوارو کي باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورږ) او (اورېدل) په شکل ویل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدین کاکړیې داسي راوړي :

لکه غردخپله دردہ ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخوړ
(٥٩مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کي د لوېدیځي لهجې دغه ځانګړتیا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کي د (ورږ) استعمال هم زیات سته. په ارمغان خوشحال کي خو هر ځای (ورږ) راغلي ده. له چاپي دیوانو څخه د دې خبري سپینډل ګران دي، چي دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دیوان کي (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلفودواج
(۶۵ مخ)
یا:
د جمال جلوه یې زیاته ده له روځي
بیا د تورو زلفو زیب یې توره شپه در
(۷۰مخ)
خو کله چي مي د چاپي دیوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دیوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړ د(روځ) شکل کاروي:
روڼاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
د اتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل:

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال ختک کلیات - ۱ مخ)
د دغه کلیات ترتیبوونکی وايي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اورېدنه" دئ. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:
که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښــــــــــــو يـارانـو واړه دی شفـا[۱۰]
(۹مـخ)
يـا :
دا چيستان د يـار د شونډو راتـه حل شو
اروېـده شو يـو ځای نـقـل هم شراب[۱۱]
(۳۴ مـخ)
يـا :
تـيـارېږه وخت د کوچ راغی خوشحالـه
پـه هر لـــــــــــــوري نـارې اروې د جرس[۱۲]
(۸۴ مـخ)
يـا :
چې د کښليو پـه لـيدل نـه وي محظوظ
د ســـــرود پـه اروېدل نـه وي محظوظ[۱۳]
(۹۲ مـخ)
يـا :
مست يم، مـی پـرست يم، رنـدي کـړمه، کـړمه، کـړم
واوره محتسبه! بـاده خـــــــــــــورمه، خورمه، خورم
(۱۴۸ مـخ)

د (واوره) کلمې تـه يې پـه حاشيه کې کښلي دي "قـلمی نسخې: واروه". گـويـا دا تـبديل د چاپـی ديـوان د تـرتـيبوونکو لـه خوا پـېښ سوی دئ.

يـا :
د بـهلــــــــــول او د شيرشاه خبرې اورم
چې پـه هند کې پښتـانـه وو بـادشاهان
(۱۵۴ مـخ)

---

[۱۰] [۱۱] د خوشحال خان خټک کليات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتيب سره "آوريده شو" او"اوريده شو" راغلی دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

[۱۲] پـه "مـرغلري – ۱۶۰مـخ" او د خوشحال خان خټک کـليات (۵۷مـخ) کي هم "اروې" راغلی دئ خو پـه ارمغان خوشحال (۴۰۳مـخ) کي " آورې" ثبت دئ.

[۱۳] په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کليات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بيا "آوريدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) ته يې په حاشيه کې کښلي دي "قلمي: اروم"[۱٤].

زه نه پوهېږم چې موږ ولې د "اروېدل" شکل له کلاسيک قدامت او په لوېديځه لهجه کې له استعمال سره سره له ليکني ايستلی دئ په داسي حال کې چې د "اروېدل" شکل په استعمال سره به مو له "اورېدل = باريدن" سره شکلي التباس هم ورک کړی وای.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کې هر چيري د "اروېدل" شکل خوندي سوی دئ. لکه:

"... دا چه دِ واروېدلی، د خروار مُشت هم نه دی". (۲۰مخ)

په فراقنامه (۲۳مخ) کې هم "اروېده" ليکل سوی دئ.

اروېده په دواړو غوږو
هـــــــم په تا اroووي زړه

په سواتنامه (۲۰ مخ) کې لولو:

پښتانه واړه نادان د جـــــــــــهل کان دي
که يې واروې يوسفزيه په بل کان دي[۱٥]
(۲۰مخ، د کابل چاپ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

نصيحت د ناصح نه اروې ســــــرکشه
په محسنو پسې ځې خپله رضاکړې
(۲۰۳ مخ)

دغه راز د هجري ديوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹ مخونه، ...

عبدالقادرخان وايي:

---

[۱٤] په کندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱مخ) کي هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال ختک کليات (۹۶مخ) کي بيا "اورم" ليکل سوی دئ.

[۱٥] په ارمغان خوشحال کې دا دوهم نيم بيتی داسي دئ:
"که يې واورې يوسفزيه په بل شان دي"
(۱۰۲۲ مخ)
او د خوشحال خان ختک کليات کې بيا بل راز ثبت دئ:
"که دې واورېد د يوسف دا په بل شان دي"
(۹۲۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کبـره یـې سم نـه ویـل و چا تـه
اوس کــــــــږي خبرې آروي لـه هر چا
(۳۳مـخ)
دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حمید مومنـدپـه کلیات کـې ځای ځای "اروي" د کاتـب یـا مرتب لـه چپاوه خونـدي پـاتـه سوی دئ.
ستـور د سر پـه سترګو غوږ اروي هم وینـي
سترګـې غـــــــــــــــــــــــوږ بـویـه د زړه بیـنا شنوا
(کلیات - ۱۱مخ)
د میرزاخان انصاري پـه دیوان کـې د "اورېـدل" شکل عام دئ خو ځای ځای "اروېـدل" هم پـه سترګـه کېږي:
کم دلیل عالم یـې نـه اروي لـه لیري
د خپل راز خـــــــبري واړه د مقرون کا
(۲۶ مـخ)
یـا :
"میـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وایـې یـک لخته
(۱۱۲ مخ)
د کندهار نقاد شاعر مـرحوم حاجي ولـي محمدمخلص ویلـي دي:
چي دي پـروت وو د بـابـا د ســـــــــــــــخا ږوږ
هم د ډېـر ښه ســـــــــــــــــــــــــــرېـتوب و حیـا ږوږ
تـا بـه څه رنګ بـــــــــــــولـي زوی د هغه پلار
چي لـه هیڅ بـابـه څوک نـه اروي ستا ږوږ
(۱۷۰ مخ)
د دي قـاعدي پـه مثالـو کـې (چکښو) او (څښکو) هم راتـلای سي. چکښو یـا ځکښو یـې د کندهار تـلفظ دئ او پـه ځینـو لـهجو کـې (څاښکو،څښکو) ویـل کېږي. حمید مومند وایـې:
داپـه کبـرلـېچن کسي بـه دي روغ شي
کـه څاښکوکړي دخوبـانوخاکپـای
(۲۶۰مخ)
++++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لوېديځه لهجه کي د ځينو هغو کلماتو په سر کي الف زياتېږي چي په (و) يا (ی) باندي پيل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کي له ځينواستثناوو سره سره بيا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه يې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ويله کېږي مثلاً وايي "د مرغانو په چيچيانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسيک ادب کي يې ما په همدې شکل مثال د ميرزاخان انصاري په ديوان کي موندلی دئ:

له اوبالـــــــــــه نه ويريږي
خونرېزي يې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کي هم "لاوبال نه ويريږی" ليکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کي او د کندهار چاپ "مرغلري" کي بيا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق يې چي څوک راشي په منگل کښې
خـــــــــــواروي يې غـــــــــــــم
يې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا يې هم (وبال) ليکي (وگ : د ديوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لويديځه لهجه کي په همدې شکل ويل کېږي. د کندهار مېرمني وايي "خپله مي اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". يا وايي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". يعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).
په نورو لهجو کې د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دئ.
خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.
ما وې کلی ميشت دی، چې په کلي باندې راغلم تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه
(۲۶۳ مخ)
په ګلشن روه کې هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).
دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:
د دادخواهو زر آهونه
لور په لور اوجاړ ملکونه
هجري وايي:
چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه
ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه
(۴۴۹ مخ)
عبدالقادر خان خټک وايي:
په طلب يې د دنيا ودانۍ پرېږده
لېونيو غونډي ګرزه په اوجاړه
(۱۹۳ مخ)
دغه راز بل ځای يې ويلي دي:
څه عبدالقادره په خوله مېنه مېنه وايې
څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مېنه[١٦]
(۲۴۱مخ)
کندهاری مخلص وايي:
چي ننګ شرم دي له سترګو څخه ولاړ
دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ
ولي کور ودانول د بل په مال

---

[١٦] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لـــــــــــــور تر باړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دیوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پاړسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسری په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.
په گلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخــــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لـــــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســــــــــــــحر گټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشينه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشينه) له (الف) سره يو ځای ويل کيږي. په نورو لهجو کي يې (وربشي) او (وربشينه) بولي. خوشحال ويلي دي:

د ماړه تر فهمه هيڅ نه ده غنمينه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشينه
(۲۷۸ مخ)

يا:

ډوډۍ غنمينه وی که اوربشينه
په وخت د لـــــــــوږی خوږه لګينه
موږ د نباتو حلـــــــــــوا ته نه ګوری
هوښيار به پوه شی په دا رازونه
(رباعيات - ۸۳ مخ)

يا:

د غنمو پـــــــــــه لذت بـــــــــــه نه پوهيږي
د هر چا چې زيست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

يا:

چې اوربشي کري، کله غنم ريبي
پته نه ده څه کـــــــــــرې هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: " آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ويلي دي:

هر هر بيت د قصيدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تـــــــــر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان ختک وايي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که پـــــــــــه توک يې د اوربشو که غنمين کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کې هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چې کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مـــــــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درڅــــــــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبــــــــــــــا اوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوگی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وايي:

که طالع د عــــــــــــــاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولي تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځای (وربوز) ومونده.

و مغل ته بــــــــــــــه خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ گړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسی:

په پارسي يې (اُرسی) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړی دئ. خو په کندهار کي اورسی يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د رڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسی[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسی) ويله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسی که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګـــــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېړ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شي - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمير پريوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چې يې لاس زما امېل د اورميره کړه
له نشاطـــــــــــه مي د سترګو ذُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په ديوان کي (ورمېړ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنی:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اوني) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (ونی) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اونی) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اورني وو
په مـــــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه و د ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه لاطفل د اورنـي يـې
کـه دې ړيـره کـربـلا ده
(۲۷۷ مـخ)
پـه چاپـي نـسخـو کـي (اونـى) دئ.
حميد مومنديـې هم (اورنـى) وايـي:
کـه هر څو مې لـکه ووړکى د پـرهېز پـه اورنـي بـلـېښ
تـپـنـد زړه راڅخه تـرکــــــــو عاقـبت څان تـه راکـېښ
(کـلـيـات - ۱۰۱ مـخ)

اوريـځ:

حميد وايـي:
د مـــــــخ پـټي ښکلي حسن کشش ډېـر کـا
ولـې تـاب وي د اوريـځي د آفـتـاب سخت
(۴۷ مـخ)
بـل ځـاى :
لا کـه مخ لـه خـال وخطه آب وتـاب ډېـر
ولـې تـاب وي د اوريـځې دآفـتـاب ډېـر
(کـلـيـات - ۷۶ مـخ)
د کـنـدهـار پـه لـهجه کـي (اوريـځ) ويـل کـېږي او پـه نـورو لـهجو کـي (وريـځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اوريـدل:

د پـښتـو پـه نـورو لـهجو کـي (اورېـدل = بـاريـدن) د (ووريـدل) پـه شکـل ويـل کـېږي.
رحمـان بـابـا وايـي:
کـه همه عـــــــــــمر بـاران وربـانـدې ووري
لا ګـرمـي يـې پـه صورت کـښي د آفـتـاب وي
(۱۰۸ مـخ)
د پـروفـيسر عبدالـمجيد افـغانـي پـه چاپ (۷۶مـخ) کـي د لـومړي نـيم بـيـتي (ووري) د (اوري) پـه شکل ثـبـت دئ.
د لـويـديـځي لـهجې تـلـفظ يـې (اوريـدل) دئ.
خوشحال خـان دواړه شکـلـه راوړي دي.
ستـا د مهر بـاران نـه ووري چې شيـن شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــــا پـه زړه کـرلـی سـتـا د مـیـنـې کـر دی
(۳۱۶ مـخ)

پـه گـلـشـن روه کـي د خـوشـحـال خـان خـټـک د کـلام پـه (۳۴ مخ) کـي "سـتـا د مـهـر بـاران نـه اوري چـه شـیـن شـي" لـیـکـل سـوی دئ او هـمـدا یـې د خـوشـحـال خـان خـپـل تـلـفـظ بـایـد وي ځـکـه د مـیـجـر راورټـي لـه پـاره د (ووري) او (اوري) تـر مـنـځ یـو انـتـخـابـول مـطـرح نـه وه.

یـا:

پـه لاتـقـنـطـوا تـکـیـه ده
کـه نـه،اور ووري تـور تـم دی
(۳۴۲ مـخ)

پـه ربـاعـیـاتـو کـي هـم (ووري) راغـلـی دئ (۱۹۵ مـخ).

مـا تـه (ووري) د کـاتـبـانـو او مـرتـبـیـنـو لاسـوهـنـه ښـکـاري (والله اعـلـم).

اوړکـی:

هـجـري وایـي:

عــــارفـان دي لـه نـېـسـتـی هـسـتـی ویـزار دي
لـکـه اوړکـي تـرخـه گـوټ کـا پـه شـودو کـښـې
(۶۵ مـخ)

دغـه راز ۳۵۴مـخ، ۴۳۲ مـخ.

د رحـمـان بـابـا د کـلام پـه هـغـه بـرخـه کـي چـي مـیـجـر راورټـي پـه گـلـشـن روه (۲۶ مـخ) کـي راوړې ده، (ووړ = کـوچـنـی) د (اوړ) پـه شـکـل ثـبـت دئ:

عـاشـقـي بـه دِ اسـمـان غـنـدِ سـر لـوړ کـا
کـه مـجـنـون غـنـدِ هـر څـو پـه صـورت اوړ ئـي
(بـیـت د گـلـشـن روه پـه لـیـکـدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبـی = تـابـسـتـان) مـعـادل لـغـت دئ. د کـنـدهـار د لـهـجې تـلـفـظ یـې هـمـداسـي دئ خـو پـه نـورو لـهـجـو کـي (ووړی) تـلـفـظ کـېـږي. خـوشـحـال خـان یـې هـم (اوړی) کـاږي.

پـه دا بـاغ کـې یـــــــــــــــــــوه ونـه،
تـل تـازه تـره بـرخـنـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کي داسي راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هــــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حميد وايي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی يو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــــروه ژمی اوړی
(کليات – ۲۷۴ مخ)

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

گه اوره، بريښنا، تناچي باران ووري
گهـ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ويلي دي:

"مثلاً اوسپنه پيدا ده چه توره شي- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمېږ پريوته...".
(دستارنامه – ۲۸ مخ)

رحمان بابا وايي:

نصيحت د ناصحانــــــــــو اثر نه کا
د سړې اوسپني خوشي ټکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځينو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختک په ديوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی يم:

په کې نه مومم د صبر يو بخری
که د وسپنې سينه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختک خو "ومه شه، ونه ليد، ..." لا د"اومه شه، اونه ليد" په شکل کاږي. له دې کارېدني سره سره د کلاسيک ادب مثالونه يې ټول د لوېديځي لهجې له وينگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصيفي شکل کي "اوسپرين" ليکي :
د زړه مست لره د زلفو زنځير بويه
په اوسپرين زنځير دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لوېديځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ويل کېږي. خوشحال خان يې هم له الف سره يو ځای ليکي.
بيا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راځرګنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)
بل ځای:
له کوره لوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه يې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)
يا :
له ځوانمرده هومره غواړه چې د زيست شي
د نامرد خو نه همه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)
دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:
"... غليم نفاق شمارلی بويه، چي دا هسې وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زياتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله يې "اُلجه" هم ليکي (۱۸، ۲۰ مخونه)
هجري ويلي دي:
اُلجه مال له ترکه چا ګټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فرياد دی
(۱۹۹ مخ)
ميرزاخان ويلي دي:
دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کـــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسۍ (هوسۍ):

د کامګارختک د دېوان د الف ردیف په لومړۍ نیمګړې غزله کي د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کي د (اوسۍ = هوسۍ) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسۍ" ځیني جوړه سوې ده. دی وایي:

"د وسۍ مشک یې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارختک د خوشحال خان ختک کړوسی دئ . که د "وسۍ" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا ځوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنۍ ختیځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ویل کېږي او مشتقات یې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان یې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبیله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال ختک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د ختک ولس پـــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار یې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته یې په حاشیه کي کښلی دي، چی په "دویمه او دریمه" خطی نسخه کي (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:
"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".
د خوشحال کړوسی کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کښ هسې بېنوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولکّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:
په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)
د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او ښرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ایږ) یې د (ایږی) په شکل ثبت کړی دئ.

مګر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحیم وته تیار شـــــــوي لکه ایږی
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تکی په (ایږ) یا په (ایږي) کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دئ چي ګویا میرزاخان یې هم (ایږ) لیکی نه (یږ).

اینه:

په کندهاری لهجه کي اینه (جګر = lever) ته وایي او د تلفظ پر مهال یې فشار پر دوهمه څپه راځی. اینه د (جګر) په معنی په نورو لهجو کي (ینه) ویل کیږي او فشار یې هم پر لومړی څپه دئ.

خوشحال خان ختک یو ځای ویلي دي:

ستا له خویه نه مي خوږینه ده اینه
ځکه هسې وهم کاني په سینه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای یې (ینه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزاحنان بارکزي ویلي دي :

ستادمیني ګرګ په هسي شان رنځوركړم
چي زهوب مې مدام وزي له ایني
(۱۸۱مخ)

بل ځای وایي :

تروریښمویې پسته هسي سینه ده
وبغل تې دزاهدخوږینه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بریالی وایي:

چمبه ګل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي ګـــــــوتي د منګول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامګار خان خټک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترګو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کې.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وګ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کې (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کې د (څخه) استعمال ډېر په سترګه کېږي. داسي ځایونه هم ډېر دي چې د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانۍ باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خــــــــود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کي چي یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرگئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مګر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هـــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قـــــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منګول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نـــــــــــظر کړه ګل به څه کړې
چې خپل مخ د ګل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخــــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هـوري وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نـــــــــــظر یې زړه راڅـــــــخه یووړ
خدای دي خیر کا چي لا وکړي بل نظر بیا
(۱۷ مخ)

میرزاخان وایي:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پـــــــــرون اندیښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهارلهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثیه کي وایي:
اوس یې بېلتون دئ له جهانه څخه
ولاړئ صـــــــاحب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمیر "بېځایه کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او دا چي (څخه) یې زیاتره د (سره) هممانیز کارولې دی کومه نادوده نه بلل کېږي". پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معیاري نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفې ویيکي (نه) سره ګډون پېښوي". دغه راز د کندهاري ګړدود "څه" هم معیاري نه ګڼي. دوی یې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به یې مراد له "څه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمایرو پر ځای"له - سره" معادل معیاري ګڼي (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له پخوا څخه په ټینګه تعقیبوم.

++++++++++++++++++++++

۲،۲،۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای زیاتره (په) راغلی دئ. پوهاند زیار صاحب هم دغي ګډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغيزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکي د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب د ا خبره چي وايي " له کندهاری او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره ګړدودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا د دواړه (په) پازه پر ځای کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ..." [18].

دپوهاندصاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااخلم چي د (په) او (پر) دکارولودېپرښه مثال کېدلای سي :

چي يي شرط تاره په سرديارپرزلفو

مستوجــــــــــــــــب دکشتن شوزمادل

(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه کي ما (هوتک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ ګڼه ۹ مخ) کي د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د۱۳۸۶ش چاپ) کي زما په جواب کي بيا پر خپله خبره ټينګار کړی دئ او خپل دلايل يي داسي ليکلي دي، چي: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ ګړدود او متن کي بې (کې) سربله نه دی موندلی او بله دا چي دلته اړينه نه ده چي واښه دي کوري او سکوت دننه په خوله کي ونيول شي، بلکې کېږي د چا خبره هسي يي اکټ وشي ...". زه د دوی له دغو دلايلو سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره ګڼم. دلته

---

[18] زيار، مجاوراحمد (دوکتور)، ويي پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري ليکه ده. د ا خبره د ليکلارښو د په ۳۱مخ کي هم تاييدکړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.
يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځـــــان لکه لمبه راته گواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ گرددود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرۍ وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ. مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي موږه
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه دي غزل کي هر نيم بيتی اتـه څپې دئ. کـه (خبـر) د (خبرې) پـه شکل ولـيکل سي، د نـيم بـيتي وزن يـوه څپـه زيـاتـېږي او نـهـه (۹) کـېږي. خو کـه (خبـر) د کـندهار لـه لـهجې سره سمـه وکـښل سي، د څپـو شمېر اتـه کـېږي او وزن هم پـه سمېږي. د دي غزل نـور بيتونـه داسي دي:

پـه سما مـــــــــــــــو قـدم ايـښی
لـکه مـــــــــــزکه هسي پست يو
هغې خـــــــــــــولي وتـه نـظر کـړه
هغه هسې نـيست و هست يو

لـه مـوضوع سره د ارتـباط پـه لـړ کـي، خوشحال (څپـر) کـلمه هم بې لـه (هـ) کـار کـړي ده خو د کـاتـبانـو لاسوهني لـه هغې څخه (څيره) جوړه کـړې ده او د خوشحال خان شعر يـې بـېخونـده کـړی دئ. بـيت دا دئ:

لس کـالونـه تـېر کـاپـه يـوه جامـه خيرنـه
کوز وجود برمنډ، پـه سر څيره کښېږدي زريـنـه
(کـليات -۲۵۴مخ، کـابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلـتـه (څيره) = چهره، څهره) معنا نـه ورکـوي او دا کـلمه غالـباً (څپـر) ده، چي د (خبـر = خبره) پـر وزن مجازا د (خولی) معنا ورکـوي. (څپـر) پـه نـورو لـهجو کي (څپـره) ويل کـېږي.

+++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لـنډون:

(ددي قـاعدي لـه پـاره دلـنډون اصطلاح پـوهاندزيارصاحب کـارکړي ده) دا قـاعده پـه کـندهاری لـهجه کـي ډېره عامـه ده او ما پـه (پـر معياري ژبـه د معيار پـه ژبـه يـوه څېړنـه ـــ ۹۴مخ) کـي پـه تـفصيل سره بـيان کـړې ده. دلـتـه يـې د خوشحال پـه کـلام کـي هم څېړم:

بـې = بـه يـې:

خوشحال وايـي:

نـه بـه سترګې د سړي پـه چا خوږي شي
نـه بـې مـــــــــــــــاتـه پـه اوبـو شي د چا تـنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = بـه يـې) قـاعدې پـه پـوهېدلـو کـې د پـښتو د زيـاتـرو لـهجو ويـونـکي مشکلات لـري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کـليات پـه (۱۳۲مخ، نـوی چاپ) کـې دا بـيت لـه خپل اصلي حـالـتـه اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يـې "نـه يـې ماتـه پـه اوبـو شي د چا تـنده" ثـبت کـړې ده خو دې تـه يـې پام سوی نـه دئ چې د لـومړی مصرع (نـه بـه) د دوهمي لـه (نـه يـې) سره د زمـانـې پـه لـحاظ تـنـاقض لـري او دا تـنـاقض بـيـا د خوشحال لـه "سخنوری" سره سر نـه خوري. خوشحال خان د دومره تـيـټـې سويـې شاعر نـه وو، چې د يـوه بـيت دوې مصرع گـانـې دې پـه دوو بـېلـوبـېلـو زمانـو کـې سره وتـړي.

بـل ځای وايـي :

اشــــــرف خان بـه چرته بـند وي
څه بـه کـا څرنگ بـې ژوند وي
(فـراقـنـامـه - ۳۱مخ)

شمس الـديـن کـاکـړويـلـي دي :

کـافـران بـې لـه هيبـته مسلمان شي
مسلمان بـه پـه اسلام شي مفـتخر
(۵۷مخ)

نـهې = نـهی يـې:

خوشحال خان يـو ځای ويـلـي دي:

واړه امـــــــــــــــــــــــر مې قـبـول دی
تـرې تـوبـه چې نـهې نـام دی
(۳۱۹ مخ)

دلـتـه (نـهې = نـهی يـې) ده. دا قـاعده د کـندهار پـه لـهجه کـې عـامـه ده.

يـا :

پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې:

پـه دا اور کـې دې زما لـمن ونـه سوه
پـه هـــــر لـورې رسېدلـې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلـتـه "پـه هر لـورې = پـه هر لـور يـې" دئ. دغه د قـاعده د کـندهار د لـهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کي دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چي سم نه دئ. په پورتني بیت کي "شراري" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شراري هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شراري دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کي یې کار کړی ده. که "په لوري رسېدلې شراري دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چي د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څــــــــه میړیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېړی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چي د "څې = څه یې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېړیه" په "مېړي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېړیه" په ثبت کي د هغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بورې مور كه ښاپيرۍ يې راوړي
(۴۷۱ مخ)

دلته (بورې مور كه = بوره يې مور كه) ده. كه يې په بشپړه توګه وليكئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پړې = پړ يې:

خوشحال خان ويلي دي:

چې مين شوې درست د يار په رضا درومه
اوس كه خپله رضا كړې خوشحاله! پړې
(۴۷۱ مخ)

پړې = پړ يې (ملامت يې)

يا بل ځاى وايي:

د عشق شورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان يې فيروزي ده په دا تور كې
(۴۷۷ مخ)

دلته (شورې = شور يې) دئ.

يا:

دې = دي يې:

خوشحال ليكي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په طالع په لاس كښيوزى - تجربه ئې هونبره چا كړې ده، چه پوست دِ (دې) تنګ وى، شادِ (دې) وبله ته نزدې وى، ستركې دِ (دې) غټې وى، سر دِ (دې) هسک او بې ګوشت وى ..."، (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو كي (دې) ما په نقل قول كي ورزيات كړى دئ او په ټولو ځايو كي "دِ = دې = دي يې" معنا وركوي. په دستارنامه كي دغه راز ځايونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶مخ).

نې = نه يې:

نه په تله د جهان غم كړم
نې په راغله يم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸مخ)

په حاشيه كې ورته كښلي دي "نې: نه يې، اصل : نه په".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلۍ دي
په هـــــــــــر کور کې ګلزارونه، سهیلۍ دي[۱۹]
(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوایي:
مخ به څنې کوړ کا اوس د ستاغوندې دلبره
خدای چې کـــــــــــــــړوي له بدبختیه د چا ورځ
(کلیات ۶۱مخ)
دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته رسوي.

تیغونې = تېغونه یې:

هجري وایي:
هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چي یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)
په اصل کي "تیغونه ئې" دي چي په شعر کي یو سېلاب زیات کړی او سکته یې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:
چنبې زیړ ګلــــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي دنیم بیتي یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعریې عیبي کړی دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې" لوستلی وای داعیب یې له منځه تئ.

رازې = راز یې

---

[۱۹] د خوشحال ختک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلۍ دي
په هــــــــر کور کې ګلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:
دا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمــــــه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:
هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: **یوه** (د مذکر له پاره):

په کندهاري گړدود کي (یوه) د (واو) په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کي (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هـــر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لــــــــــره یــــــــــوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړی "یوه" د (واو) په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لــــــه رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـوبـه کـه نـه کـا ســــــــزا بـه مـومـی
پـه دواړه کـونـه لــــه یـوه خدایـه
(ربـاعـیـات - ۸۶ مـخ)
یـوه : (د "واو" پـه زوه ره کـي - د مذکـر لـه پـاره)
حمیـد وایـي:
پـه یـوه بـه دي هم سترګـې خـوږې نـه شي
کـه نـظر کــــــــــــــــــېږي د دي دور پـه دا خلق
(کـلـیـات - ۱۲۳ مـخ)

+++++++++++++

۲،۲ ۱۷: یـو (د مونـث لـه پـاره):

هجري وایـي:
یـو لـقـمـه بـې غــــــــــمـه نـه لـري د خـورد
پـه خـو رنـګ نـقش پـیـدا پـه یـوه دم کـا
(۴۰ مـخ)
حمیـد وایـي:
تـر دا منـځ یـــــــــــــــو غـزالـه فـتـنـه انـګېز
لـکـه دی هسې شوخ چشمـه بـلاخېز
(۴۸۲ مـخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲ ۱۸: لـمن:

پـه لـویـدیـځـه لـهـجه کـي (لـمن) پـه همدې شکل رواج ده او جنس یـې د نـورو لـهجو پـه شان مونث دئ. پـه نـورو لـهجو کـي یـې د (لـمنه) پـه شکل وایـي. خوشحال خان دا لـغت د (لـمن) پـه بـنـه زیـات راوړی دئ.

کـه لاس مـې رقـیـبـان پـه تـیـره تـوره سره پـرې کـا
لـمن بـه دې لا هـــــم زمـا لـه لاسه نـه شي خلاصه
(۲۲۵ مـخ)
یـا:
لـویـه پـیـشکشي ده پـه وصال کـې درتـه وایـم
دُر یـې پـه لـمنـــــــــــــــــــــــــن کـې ورتـه ګـــــــــوره تـلـوه
(۲۹۳ مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :
په دا اور کې دي زما لمن ونه سوه
په هر لوري رسېدلي شرارې دي
(۳۸۱ مخ)
یا :
ګډ شم په ګلشن کې لمن ډکه کړم له ګلو
بیا بیخوده لاړ شم واړه ګل راځخه تل شي
(۴۱۱ مخ)
یا :
د مرد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی اندوه دي نه کا
فرښتې به واړوی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)
رحمان بابا وايي:
ما دي ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(۲۳۹ مخ)
هجري وايي:
مرګ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چي رزق یې تم که
(۷۳ مخ)
عبدالقادر خان وايي:
سرې سرې اوښکې مې له سترګو په لمن ځي
د یار غمه راشه
ګوره لاله زار خپل
(۸۷ مخ)
شمس الدین کاکړ وایي :
محبت هسي لمن ده
چي پرخرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختیځی لهجې ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم کاروي او لیکني ژبې ته یې هم لار موندلې ده. دمثال په توګه: په دې جملوکي چي "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا" دازماخپلوانه ده"[۲۰] څخه یې مرادیوتن وي .په لویدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای یې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخویي به د خپلوانو سره څوک کا
چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي تر څو
زړه یې ساته د ځلمیانو د زړو
هغه څوک مه کړه له ځانه مرور
چې یې بیا پخلا کوې په مرکو
(کلیات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان" کلمه خو به شایي د عربي "قریب" څخه راوتلې وي. په عربي کې د "قریب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کې یې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبیق کړې ده. حمید مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وايي:

که لېږ ډېږ و ما "حمید" راکا په عشق کې
نشته بل یار و آشنا قریب زما

---

[۲۱] په لویدیځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) یعني یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګریزي جمله تکي په تکي وژباړل سي، معنی به یې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل د اخپل هسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قریبان" پر ځای "قرابات" لغت راوړی دئ:
زه ختک هر گز رضاپه پردیس نه یم
د یار مینې کـــــــــــــــــړم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲۰: روڼا، رڼا:

د کندهار په لهجه کې د (روڼا) وینگ عام دئ. نوري لهجې یې د (رڼا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کې دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:
زوړ خوشحال چې د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصـــــــــــــــــــال کې روڼایي ده
(۲۸۷ مخ)
یا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر روڼا شـــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲۱: یې = وي:

د لویدیځي لهجې ویونکي کې د "ول" په گردانولو کې د راتلونکي زماني احتمالي حالت زیاتره د (یې) په شکل کاروي. مثالونه یې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي یي (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).
- تاسي به اورېدلي يې (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجګان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری ـــ تهورو بسالت په افراط لری ـــ ...".

په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغي نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ..." ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شی".

ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يي = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترګه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يي = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدین کاکړپه دالاندي بیت کي (یي = وي) معناشندي :
زړه دکبرپـــــــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه یي
چي خوږه خوله مي دیاروخواته نه شوه (۱۱۹مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معناراغلي ده .
"ډوډی مي وخواته نه کېږي" یعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

۲،۲، ۲۲: راغله، ولیده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):

د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وویل سي د مونث له پاره راځی او که په زوه ره کي وویل سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسیک ادب کي هم پالل سوي ده.دخوشحال خان ختک اودده دکورنی دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

دا سګان رالـــــــــــــره راغله، زه یې ویش کړم
په لیده او په راتله یې په تشویش کړم[۲۲] (۴۸مخ)

هجري وایي:

هغه تللي یاران نه راغله لارغه شول
په کاته یې ســـــــــــــتري دوه لېمه شول (۳۹۱مخ)

---

[۲۲] دي بیت د خوشحال خان ختک په کلیات (۹۲۷مخ، دویم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه يي ويش کړم" څني جوړ کړی دئ. (ويش) به يي د (تشويش) قافيي له اسيته اړولی وي او (راغلل) به يي معياري کړی وي. خو تر دي بيت يي ځلوربيته وړاندي بيا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شيخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسيک ادب کي روا وي نو دلته يي هم بايد د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترګو
واړه ولیده تر ځان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کي (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلګ مي ولیده چي چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کي اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له نننۍ قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کي د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چي جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې ګوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مي جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کي (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننگ د پښتانه خوانان قربان کړل
بیا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل
(کلیات - ۱۱۱مخ)

دې غزلي ته یې په حاشیه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (هـ) په پټی کي خپور شوی دی او په ټولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندي تاکید زما دئ. هوتک) څوک اریان پاته سي چي د مرتِب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی یې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرمیرزاحنان بارکزي د (کړه) فعل د (مارانو) له پاره داسي راوړی دئ:

زما ومرگ ته دي دزلفوماران جوړکړه
دمېږي په مرگ حشرڅه کوي څوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معناکارسوی دئ.

میرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول).

دا څه وخت شــــو د هولي
هندوان ټوله شو ولولي
....
نارینه چي دیوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارینه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختیځه لهجه کي اوس د (نرینه) لیکني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

++++++++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۳: درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دداکتړپالوال صاحب دکتاب"معیاري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان ختک په باب وايي:

خپل پردي له ده همه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++

۲، ۲۴،۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځی. په همدي معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږي پـــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"برياليه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
(اهار - ۳۲ مخ)

+++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکي (راونیول) لیکي، چي معنا یې "گرفتار کردن" راځي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي یې هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له شځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) شځینه شکل دئ، چي په لویدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلی، لو لار، لو کوځه، لو واله، او نور یې مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک یې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د ښاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) شځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دیوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب ؟ دی وایي:

د کامل یوه بېحده لو رڼا شوه
د باور لاس یې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په ورانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم فصل

۳، ۱: د وینګ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ دري ځپې دئ خو په پښتو کې یې وینګ دوې ځپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) وینې د (هتیات) په شکل راغلی دئ خو ځپې یې بیا هم دوې دي. میرزا خان وایي:

ترو له شرکه دي هتیات شي
هـــــــــــــر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپــــــــــــــه هتیاتي ځي
چي دا ډېر باریک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې ځپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنګ کړې
(کلیات - ۱/ ۴۴۹مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې ګذر دئ
لکه ارته بیرېه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې ځپې ویل کېږي.پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهني ته هر څو پتې لري
او بهېږي باندي ارتي ولې
و بې نه خوري ګټه څو چي يې په زيار
له ستړيا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په ديوان کي دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غوارې خپل ګور
که حق وايـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
ځکه هسې پکې تنګ پاڅي تنګ کښېني
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کليات (۳۱۲مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان (۳۹۰مخ) کي "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چي په دغه راز ثبت کي بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.

په ليکلارښود (۵۳ مخ) کي د (اَرَت) ارخاييک وينګ او د لويديځ ګړدود تلفظ په پام کي نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو څپيز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولې؟) جواب يې مسکوت پاته دئ.

اَرَخ:

په لويديځه لهجه کي د(ارخ) کلمه دوې څپې ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي. دخوشحال خان په کلام کي د الغت دوه څپيزکارسوی دئ. پوهانددوکتورزيارصاحب هم دخان په کلام کي ددغه ويي دوه څپيزاستعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتوـــ ۳۱مخ)
(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب کي (اختیار) دوې څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وایي:

و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا وته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وایي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوې اختیار
(دیوان - ۴۶مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کي یې (اختیار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه ییز (اختیار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وایي:

کم قــــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهاړ - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبې یې هم دوې څپې وایي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)

په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جـــــــــــــویی چې پرده دار شي
پلار له زویه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا یې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زویه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق ښـــــــــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکي یې هم دوې څپې وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېنې
که دورکـــــــــړو د مړانې په وزر ځې
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختيځو لهجو کي (بزرگي) د لومړي توري په زور (فتحه) باندي درې ځېي تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسيک ادب کي دوې ځېي موندلای سو.

حميد وايي:

که يې څوک د مرګ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غـــــــــمه سر په ګور شه
(کليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کي ليکي، چي خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه ځپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په ديوان کي (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله يې دوې ځېي کار کړي دي.

که بهنه يې د باغبان تربيت نـــــــه وای
دغه دومري فيض به چا ووړ له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
خوبرويان په هنرزړه له خلکويوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :
چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي
نورترځوبه راته درنګ کړي هغه يار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خووينګ يې بايددوې ځېي وي .

بيابان:

په کندهاری لهجه کي "بيابان" دوې ځېي ويل کېږي. خوشحال خان يې هم دوې ځېي کاروي:

زر و ما ته هسي خوار وو
لکه خـــــــــاورې د بيابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنګه پـــــــــــــــــــــــر بتي
بیابان نه سي
کله وړاې سي د شهرت پر ځیګر خال مفت
(اهاړ - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامګار ختک دا لغت یوه څپه کار کړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دي مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنګ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې څپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارینه وو د نامه په توګه ایشوول کېږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نزدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه څپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې څپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله يې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت توانا و، هــــــــــم عليم شو
(۳۳ مخ)

دغه راز:

توانايي مې په هر چا کښې
دانايي د هـــــــــــــــــــر يوه يم
(۸۳ مخ)

پرېشان:

په لوېديځه لهجه کې د دې لغت وينګ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسيک شاعران يې هم دوې څپې کاروي.

خوشحال وايي:

تورې زلفينې پــــــــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پرېشان پرېشان لرې
د نورو کــــــــــــــــــــودو حاجت هيڅ نشته
د سترګــــــــــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان - ۱۲۹مخ)

يا:

پرېشان په ځان کښې په ډېر حيرت يم
څه وم دا څه شــــــــــــــوم په څه حالت يم
چې تل مې ځای شول غـــــــــرونه رغونه
زه دا پــــــــــــــــه چا پسې مجنون صفت يم
(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسيک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زيارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ـــ ۲۹مخ) ختيځه لهجه يې ۳ څپې وايي.

خوشحال وايي:

تمام ژمی يې ساته په تماغه کښې
په هنر کـــــــــــــړه په پسرلي د باز دارئ
(ارمغان - ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا بل ځای وايي:
د پسرلي گلونه څه دي چي يې ستايم
تر گلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې ځپې (پَسَرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ گړدود کي دوې ځپې او (پښېماني) درې ځپې تلفظ کېږي. په نورو لهجو کي (پښېمان) درې ځپې او مغيره شکل يې څلور ځپې ويل کېږي. په کلاسيک ادب کي د لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:
چي نادانان دي چي فـــــــــاسقان دي
يـــــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چي يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عـــــــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)

حميد وايي:
زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پـــــــــــه روښنايي باندې مغرور
(کليات - ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:
نتيجه به پښيماني له دې ځای يوسي
که پــــــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامگار ختک وايي:
د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل ځای وايي:
زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يار مې ولې له راتلو پښېمانه وي
(۱۵۴ مخ)
شمس الدين كاكړهم (پښېمان) ويی هرځای دوه ځپيزكاركړی دئ . ده ويلي دي :
ياردي قتل لره راغی "شمس الدينه"
خدای دي نه كاندي پردانيكي پښېمان
(۹۴مخ)
مولوي برېالی وايي:
چي ليلا كــــــــــــــړه د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب كفر پښېماني ده
(اهاړ - ۱۰۹ مخ)

(پښېمان) كلمه په ختيځو لهجو كي دلومړي توري په زور (فتحه) دري ځپې ويل كېږي .

حرص:

په لويديځ گړدود كي (حرص) د لومړي توري په زېر (كسره) او د دوهم په زور (فتحه)، دوې ځپې تلفظ كېږي. نوري لهجې يې يوه ځپه وايي. په كلاسيك ادب په تېره بيا د خوشحال خان د كورنۍ په شعر كي هم دوې ځپې كار سوی دئ.

خوشحال خان ويلي دي:
د زړه شهر مي په ځای د قناعت دی
په ناحقه مي حرص پكښې امير كړ
(مرغلري - ۱۳۶مخ)
يا بل ځای وايي:
قديمي د پښتنوجهل خرتوب ؤ
اوس په طمعه، په حرص دورمي له ميانه
(كليات - ۲۵۳ مخ، كابل)
هجري وايي:
د ابليس خبيث حرص درته تعين دی
پټ سپاهي كړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د حرص په ځنځير سپي غوندي ځكاوه شي
زور قــــــــــــــوت كه زيات تر شېر لري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنځیر یې
بیا د صبر وو ترلی

(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قوي لنگر د دې
جهاز را

(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبته یې کهښت د حرص خېژي
دي په اصل کې پمن اهل دنیا

(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کي "حرص" یوه څپه کار سوی دئ، سبب یې دانه دئ چي حمید گویا دا لغت یوه څپه وایه، بلکي دا دئ چي د نیم بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له دې خاطره یې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت یې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل سي.

سم ثبت یې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت کي بیا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په یوه بیت کي د یوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري او هرومرو باید په دې دوو شکلو کي یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدین کاکړپه دیوان (دپښتوټولني چاپ)کي هم داکانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش)کي هم همداسي ناسمه پاته سوې ده . شمس الدین ویلي دي :
که صورت یې وي مېړي غونډي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي بار دعشق
(۷۳مخ)
که بیت په همدې شکل ومنو، نورشتیا هم (حرص) بایدیوه ځپه ولوستل سي . خوپه دوهم نیم بیتي کي د (هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه ځپیز (حرص) څخه یې یوځپیزجوړکړی دئ .
زه داخبره په دې استنادکوم چي دشمس الدین په کلام کي نورځایونه (حرص) دوه ځپیزراغلی دئ اوتاسي به یې مثال دهمدې بحث په پای کي ولولئ .
میرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې ځپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات کړه
مخالف شه و هـــــــــــــــــــــوا ته
(۱۱۲ مخ)
یا :
قناعت به دي هـــــــاله په زړه قرار شي
چي یک لخته حرص رانسي له نسه
(۱۵۰ مخ)
زه د ده په دیوان (د کابل چاپ) کي پر یوه ځای باندي پېښ سوی یم چي دا لغت یې یوه ځپه کارکړی دئ خو هغه بیت بیا د مناقشي وړ دئ. دی وایي:
د زړګي پر کښت یې حرص د توقع دی
سیراب کېږي لـــــــــــه خریفه شی ربیعه
(۱۶۱ مخ)
دلته رشتیا هم که (حرص) دوې ځپې وویل سي، د بیت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خلیل مرتبه دیوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) کي بیا دا بیت داسي دئ:
د زړګي په کښت ئې حرص توقع دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيراب کيږي له خريفه له ربيعه[1]
دلته وينو چي (حرص) که دوي ځپي وويل سي، په شعر کي وراني نه پېښيږي او د (حرص) د دوه ځپيزتوب خبره پياوړې کوي.
کامګارخټک هم (حرص) دوي ځپي راوړى دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدين کاکړهم (حرص) دوي ځپي راوړي :
ډېرنعمت ددنيالرپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښي له دريا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ) : يوه ځپه

د کندهار په لهجه کي يوه ځپه او په ځينو نورو لهجو کي دوي ځپي ويل کېږي.
خوشحال خان يوه ځپه کاروي (د پېښور کليات - ۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله) . پوهاند زيار صاحب يي دغه وينګ د کرلاني ګډوډ وينګ بولي. ګويا کرلاني وينګ او کندهارى وينګ سره يو راز دئ.
عبدالحميد مومند وايي:
زړه مي له غيرته پـــــــــــــه کوګل دننه دود شي
ړمنځ چي دې بې فهمه وهي ګوتي په کاکل
(کليات - ۱۳۴مخ)
يا بل ځاى يي ويلي دي:
که ښتن يي په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښي ښي ږيرې به شي سپکي لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "ړمنځ" دوي ځپي ويل کېدلاى سي خو زما په فکر دلته د (ږيرې) کلمه د جمع په حالت کي ده او فعل يي بايد (ړمنځي) وي. په دي صورت کي نو (ړمنځ) بايد يوه ځپه تلفظ سي. په دي ډول:
که ښتن يي په خپل فضل ړمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نيم بيتى داسي دئ:
"سيراب کيږي له خريفه له ربيعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ږيرې بـــــه شي سپکې لـکه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "په چاپي نسخه کښې د (ږمنځ) په ځای (درنې) راغلي دي" دلته وينو چي د (ښې ښې ږيري) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو له همدې اسيته بايد د (ږمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ږمنځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د مـــــــــــــــــيرزا خبري ږمنځي د معنا دي

چي غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم (۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کې لکه ږمونځ

عاقبت به ځان رســــــــوا کې لکه ږمونځ (اهاړ - ۳۱مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجِدَه : درې څپې

د کندهار په لهجه کي (سِجده) زياتره درې څپې (سُجِدَه) تلفظ کېږي. په کلاسيک ادب کي زياتره دوې څپې کار سوې ده، خو د ميرزاخان انصاري په کلام کي يو ځای درې څپې کار سوې ده، چي دا راز وينګ يې له لوېديځ ګړدود سره ورته دئ.

يک جنس واړو سجده و ده ته وکړه

او شيطان يې امر نه مانه رجيم شـــو (۳۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کي دا غزل د (ش) په رديف کي راغلې ده:

يک جنس واړو سجده و ده ته اوکړه

او شيطان ئې امر نه مانه رجيم شَ (۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپيزه کار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي دري ځپيزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منګول ستا
(۳۹مخ)
يا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانوو له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:
دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د پښتو په لويديځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوي ځپې ويل کېږي. نوري لهجې يې دري ځپې وايي.
خوشحال خان ويلي دي:
نه بهرام وونه يې ګور وو
نه سـکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)
عبدالقادر خان وايي:
په سکندر او په دارا يې وکړې چارې
په شـداد او په نمرود يې وکړې لا
(۳۲مخ)
دغه راز ۲۶۸ مخ او نور
حميد مومندوايي:
که هر څو يې جنګ جدل په دنيا وکا
ځني يـو نه وړه سکندر و دارا هيڅ
(کليات - ۶۲مخ)
په ۷۵مخ کي چي "سکندر" دري ځپې راغلی دئ، هلته بيت سم نه دئ لوستل سوی.
ناسمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ ځپې)
سمه لوستنه يې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ ځپې)
بل ځای:
څوک يې څه نومي سکندر که قلندر يې
د کـوم ګل و نار بلبل و سمندر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وینم بې مرآته

(۱۱۰مخ)

یا:

د سکندر د آیینې ننداره
چــــــــــــــــــــــــــــــې کړه
د اجهان په جام کښي چا لیده بې جمه

(۱۸۲مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کې هم پردوه ځپیز(سکندر) باندې پېښېږو:

زمادزړه سکندربه کله ځنې ګرزي
چي یې خط شوراته خضرخوله حیات

(۴۶مخ)

دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دېوان (۵۹مخ) کې هم د(سکندر) کلمه په همدې بیت کې دوې ځپې ثبت ده خودحنان بارکزي ددیوان دلومړي چاپ مُدوِن چي د(سکندر) کلمه غالباً دري ځپیزه ویله،په لومړي نیم بیتي کې لاس وهلی دئ او(سکندر) یې دري ځپیزکړی دئ :

سکندردزړه مي کله ځنې ګرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حیات

(۱۴مخ)

شمس الدین کاکړکاکړپه کلام کې (سکندر)دوې ځپې کارسوی دئ :

معلومېږي سنګدلي دخوبرویانو
آئینه که دسکندردحکایات

(۴۱مخ)

سلیمان:

دا نوم په کلاسیک ادب او لویدیځ ګړدود کي د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر (کسره) دوې ځپې (سلېمان) ویل کېږي. خو په نورو لهجو کي د لومړي توري په پېښ (ضمه) او د دوهم په زور (فتحه) درې ځپې (سُلَیمان) تلفظ کېږي. کامګار ختک وایي:

کله ګل په هوار سور لکه سلېمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا:
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوې څپې کار سوي دي.
خوشحال وایي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان یې نشته
د اشـــــــــــــــتها
ســـــــــــــــــړي زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کې هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د ختکو د کورنۍ په اشعارو کې "ښایسته" درې څپې راغلی دئ او د لویدیځې لهجې تلفظ یې هم درې څپې دئ.
خوشحال خان وایي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وایي :
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوې څپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کي (عېب) یوه څپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه څپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عیب نــــــــــــــه ده د غلطي د نو آموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې څپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېرى په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه څپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دى
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن څنې ځي پا په رکاب شه
چې یې پاڅېده د خط غبار لــــه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مــــــــراد آواز دى له جرسه
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم (مراد) یوه څپه لولو:

لامي نه ومراددوصل پیداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسروت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه څپه راوړى دئ. دى وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل یـارلاس نـیسي لـه مرادده
خدای زه نـن ورځ دغه څرنـګه نـامرادکړم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (دري ښپې)

لـه کندهاری لـهجې سره سم دري ښپې وايـي.
خوشحال خان لـه خپلو زامنو څخه د شکایت پـه
تـرڅ کـي ویـلـي دي:

مشران یـې د شـــــــړیـه ګـنده پـشم
کشران دي پـه مـثال اومه حریـر
(ارمغان - ۴۰مخ)

حمید وايـي:

لـــــــــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
بـرابـرنـه دی چرګ بانګ لـــــــه مـلابانګه
(کـلـیات - ۲۴۱مخ)

نـوري لـهجې یـې دوي ښپې تـلـفظ کـوي
(دوکـتـور زیـار، د خوشحال ادبـي پـښتو - ۳۳مخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کاف پـه قـاف اړول:

د خوشحال پـه کلام کـي زیـاتـره پـښتو کافونـه پـه "قـاف" سره اوښتـي دي. لـکه د کلا پـر ځای قـلا، د چیکړ پـر ځای چیقړ او نـور.
دا کـار پـه یـقین سره د کـاتـبانـو لاسوهنه ده، ځکه خوشحال خان پـخپلـه هم د دغو "قـافو" استعمال غندلـی دئ. دی چي کلـه پـه سوات کـي د اخونـد درویـزه ننګرهاري لـه پـیـرو "میانـور"سره د مـباحثي جریـان بـیانـوي هوري د میانور د ناپوهی د اثـبـات لـه پـاره یـو دلـیل دا راوړي چي نـوموړي پـخپل لـیک کـي کـافـونـه پـه قـافو اړولـي دي:

کـتـابـت یـې لاپــــــــــــــــخوا و، راتـه کـښلی
مشتمل پـه جـــــــــــــــهالت و، نـاپسندلی
نـه یـي خط، نـه یـې املا، نـه یـې انـشا وه
فـضولـي یـې خپلـه کـښلـې پـــــــــــــه ملا وه
د سلـــــــــــــــــــوک د تـصوف، واړه لافـونـه
پـه املا د کـاف پـــــــــــــر ځای واړه قـافـونـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)
پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۵۲مخ) کې دغه قافونه "چې په ختیځو ګړدودو کې دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي چې باید "معیاري ونه ګڼل شي" خو دا چې د خوشحال په کلام کې یې بیا د کافو دغه اوښتل د "لندې غاړې" د ګړدود اغېزه بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه کې په قافو باندې د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېدیځه لهجه باندې د پارسي او نورو آریایي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معیاري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دې سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندنو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کې هم یوه وراشه سته چې د ډېر غالمغال او شورماشور په وخت کې ویله کېږي. وایي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پنو په ځای کې:

په پښتنو کې "د موچنو په ځای کې" ، "د کپیو په ځای کې" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندویې کوي. په کندهار کې د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کې" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغیر و بدلون (پنه، کپۍ، موچنه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پنو په ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غیږکي د خپل یار شي
(۴۵۰مخ)

حمید وايي:

هر چې تا غوندې دلبر يې په څنګ کښېني
د پنو په ځای هغو ته اورنګ کښېني
(کلیات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کارېږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وايي:

د بوسې په هوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ویوست غاښ په پالوده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

(د لرغونې شاعرۍ ګړنې) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حمید وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
ته زمــــــا لــــــه خرابيیه بې خبره
(کلیات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځــــــور يم د کلو پر ږدنو پروت يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست يمه طبيب راځخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د ليکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)
د "لرغونې شاعرئ ګړنې" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړنې ته ليکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختئ ګالل". دا يې ضمني معناګاني کېدلای سي.
++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مـــــه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)
+++++++++++++++++++++

۴،۳ - د (ښين) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښين) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه رابېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګړدود تلفظ يې څکه ما ياد نه کړ، چي هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.
پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقيده دئ چي د (مونشن) او (زوريخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوريښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.
د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين اوږې) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:

چي اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادۍ زوږۍ
(۲۳۳مخ)

اخښۍ:

د خور مېړه، د مانديني ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:

"خسر د سړي پلار دی اخښي وروڼه شخيني خويندې
د خسرعورتې واړه پـــــــــــــــه حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښۍ) وايي.

+++++++++++++++++++++++

بـخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کي يې هم وينگ او کښنگ دواړه همداسي دئ. په ختيځو لهجو کي يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++++++++++++++++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ◆ داسي بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وگ: د گلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسې اوړده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنگين رنگين گنډۍ وريښمين سکنې
پکښې د سپينو د سرو گنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

++++++++++++++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چي فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوشېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانـــــــــــــــو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)
++++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کي (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کي يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره ســـــــــــره نه ده باده څښلې
سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوګــــــــــــــره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مــــــــــــــــــوړ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکی پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرګ اياغ
(۷۵مخ)
++++++++++++++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لينګو وکړه
خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي وايي:
چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی اميري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړي ده:
اول مه وای مين شوی چي مين شوې
اوس راپېښه هر چي ده نسه په خوېښه
(کليات - ۲۳۵مخ)
بل ځای :
چي هر چا ده آشنايي نيولي خېښه
عاقبت به جدايي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ"ويی په همدې معنا راوړي:
څوک چه قانع دی مخدوم يې وګڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وګڼه
که ورور که زويه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وګڼه
(رباعيات - ۶۴مخ)
په رباعياتوکي يې د (خوېښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خويش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:
ما هر ګز راستي د چا ليدلي نه ده
برادر که يار و خويش که عزيزان دي
(۱۸۳مخ)
ميرزا خان وايي:
کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زېبايي زياته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدين کاکړ ويلي دي :
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

++++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه یو
که فهم وکړې لکه رمه یو
مرګ لکه شرمښ رابانديي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه یو
(رباعیات - ۳۳مخ)

په کلاسیک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا د کلمه د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکتر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معیاري پښتو - ۱۷۰ مخ).

میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دي څخه څوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حیوان دئ.

د شیطان دانش عذاب دی که باور کړې
چي یې نغوړې بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وایي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګبر
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونیسي تر غاړه د بل مبر
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان ختک کلیات په وییپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وینګ دئ او نه هم د ختکو.

++++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړې سوي غتي کاسي ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:

نه په خوله گولۍ خوړلې د ټوپک[۱]
نه نمړۍ د لئيمانو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وايم يو کالۍ دی
ډک ښانک دی د اوگرې، که يا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان باباوايی:

چه په اصل خدای نسکور وي پيدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:

عاشق زړه هسي د يار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو گدايانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکی" شکل ثبت کړی دئ، چي د ښانک مصغر دئ.

هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پريږدې
دا دنيا د مهمانيه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ :

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينگ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

په لويه ورځ به ستا په گرېوان ښخي کړم
منگولې

---

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټ) سره ليکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره د (ټوپک) شکل معياري بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه ته، څه دې ویل دي ستا د خون څه پروادار یم
(۱۱۹مخ)

په ختیځو لهجو کي یې کله (خ) تر مخ لیکي او کله (ښ). (وګ: معیاري پښتو - ۱۴۷مخ)

++++++++++++++++++++++

ښکار، میرښکار:

میرشکار، میرښکار هغه څوک دئ چي د ښکار چاري پر مخ وهي. په پخوانیو منصبو کي (میرآخور، میرغضب، میرمنشی، میرهزار، میر شب،...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.

د خوشحال فرهنګ په ۱۹۵مخ کي چي یې د (میرښکاران) معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د ښکار ماهران" کړې ده، د تامل وړ خبره ده.

خوشحال خان وایي:

د ښکار په کار کښې که هر څو ښه یم
چه باز مې ځان دی هغه یو زه یم
په باز که هرڅو قازوکلنګ نیسم
ړیره مې سپینه شوه میرښکار لا نه یم
(رباعیات - ۲۵مخ)

++++++++++++++++++++++

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل) په شکل راوړې ده او که ځای موړ د (کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یا د کاتب لاسوهنه وي یا د مرتب. مثالونه یې دا دي:

واړه مست شو بد ویل کا
و سړیو ته ښکنځل کا
(۲۷مخ)

یا:

خوشحال چه تشه مینه په بل کا
تر حلق به پورته خالی ویل کا
خدای یې ورپرېږده یو هسې یار لری
په قهر راشی ورته ښکنځل کا
(رباعیات - ۶مخ)

حمید وایي:

چې دې وپاڅوي ما ته په ښکنځلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه په بد کې نېکخواهي کاندي رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)
د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکي د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي ګويا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:
که هر څو راته کنځل کا، يا قهرېږي
په خوله واړه شکربار دی هغه کس
(۸۳مخ)
په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی،
دريمه، دوهمه: ښکنځل".
د سرو شونډو په شرابو چې بېخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)
دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".
په دستارنامه ۲۱۴مخ کې شکنځل ليکل سوي دي
.
په سواتنامه کې لولو:
مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، ګيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)
حميد وايي:
په دغه لمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)
ميرزاحنان بارکزي هم د (ښکنځل) په وينګ کې
دکلاسيکوشاعرانو لاراخيستي ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زيب که
قدرزيات لري ترخه چې شي شراب
(۴۳مخ)

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل، شيندل:

د خوشحال په کلام کي دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کي کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنارا غلی دئ. "سرښندنه" يې، چي د قربانی معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وګ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:

که ښندي مال و ملک واړه
هيڅ رنګ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چي په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:

چي دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کړ محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کي د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کي يې هم استعمال د کندهار په لهجه کي عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لوېديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کي "شيندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چي دغه شکل يې د پښتو د لوېديځي لهجې له "شيندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وايي:

جن په حجاب کښې د مور له څنګه
مګر ځان ژغوري د مورله چنګه
که په صحرا ګرځي که کوڅه ګرده شي
شنده به وکا په خپله ننګه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:

ګوره چي کيږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په ښنګ کښي مرګ يې له تندي
له چا به څه لره مانه ګيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنګ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
چې يې اوس په تولولو نه مړيږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵مخ)

"شيندی" د بيکاره ګل په معنا هم راوړی دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شی
ښه مخ چه بيا مومی پسول هاله شي
که هر څو رنګ لری سرې سپينې پاڼې
شيندی به چری نرګس باله شي
(رباعيات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړی فواد
(۳۲۳مخ)

حميد وايي:
په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کليات - ۲۷۹مخ)

د شيندل لغت اوس په ميديا کې د "ګلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د ګلانو د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.
په دستارنامه (۱۷۶مخ) کې (ښندل) د (شيندل) په شکل هم راغلی دئ:
"مال تر ځان ګران دی، چه په ډير ضرور وګاته شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوی دئ خوماته داسي شکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دئ.

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند. مثال يې "د کوږک غاښی" دئ.

خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غاښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون ليده شی
چه دې پرې ايښې دا هومره بار دی
(رباعيات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غاښی" راغلی دئ خو هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" ليکلی دئ او دا خبره پر دې حقيقت باندي يو بل دليل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم "غاشي" کښلی دئ.

++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ويل کېږي. هغه ږغ چي د يوه شي د څکېدلو له اسيته منځ ته راځي.

عبدالقادر خان ويلي دي:

په تش کښ لکه هوسئ راځني ترپلي
له يارئ مې دې توبه شه چې د کښ يې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ويل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وويل سي نو بيا يې معنا اوړي او د يو وار څکولو په معنا کارېږي. حميد مومند وايي:

د خوبانو د خوديه په چلم کې
د يوه کښ تمباکو شه زما روح
(کليات - ۵۶مخ)

++++++++++++++++++++

کښتی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زیاترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زیاته راوړي.

چې کښتیې پکښې بیایي، په عظیم دریاب ګډېږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو یو ډول ته هم ویل کېږي.

+++++++++++++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه کښته
هسي اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان بابا وایي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه یم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وایي:

پورته پنجوایي، کښته سپېروان دئ

+++++++++++++++++++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دې بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :

ستا په راز مې صورت سر تر پايه يو دی
زړه مې ګوره په تصوير کښلی کتاب
(۳۵مخ)

يا :

اول فکر د زړه وکړه، بيا ويل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)

حميد مومند وايي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کليات - ۴۷مخ)

عبدالقادرخان وايي:

د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ويل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)

رحمان باباوايي:

چه رنګين رنګين مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بياض ورق رنګين
(۸۳ - مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

په اوراق به يې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل ځای وايي:

محبت خبري ګرمي تر لمبه دي
کاتبان به يې په کومو ګوتوکښينه
(۱۹۱ - مخ)

يا بل ځای:

قلم ژبه د حال کښونی
سم ګفتار يې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)

د خوشحال خان کړوسی کامګار خټک وايي:

نه يې لوستی يو الف و، نه يې کښلی و يو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(ديوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ويلای سي چي د "کښل" ويی تر دغه وخته لا هم د (ليکل) په معناپه ختيځه ژبنيحوزه کي کاريدی.
ميرزاحنان وايي :
مُصوِّرکه دي صورت کښئ حيرانيږم
چي په څه دستوربه وکاږي ستاناز
(۶۷مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
چي پرکښي ما "شمس الدين" دغم سندري
اوس
دلبرکـــــــــــــــرکاغذبادهـــــــــــــــــــ
ـــــغه ورق
(۷۳مخ)
خوشال خان بل ځای "کښل" د "ايستل" په معنا کاروي. دی وايي:
چې يوسف يې د کنعان له څاهه وکيښ
د نيک بخت ستوري زوولی و بشير
(۶۶ - مخ)
دلته (کښل) د ايستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ايستل) يا (وباسل) کلمه کاريږي.
يا :
په درست جهان به نه وي يو زما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکښلې چې مين واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)
يا :
که ته تيغ د جفا وکاږي و ما ته
ستا و تيغ وته به سر لکه ګياه ږدم
(۱۳۶- مخ)
دميرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توګه د (ايستل)په معناراغلی دئ :
بس که ډيرجوروجفاپر"حنان" مه کړه
چي يې کښلئ ستادوصل انتظارسخت
(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د (توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چې توبه یې په ماکښه داستاله میني
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معناداسي راوړی دئ :
په ژوندوني خوغواص ترسرتېږنه شي
له دریابه کله کښلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم (کښل) د ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهاړ - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معناداسي راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مې دا لذت بیا نه موند په مرهم کښې
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان ختک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چې له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دېوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چې د عبدالقادرخان ختک په نوي چاپ دېوان کي د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
++++++++++++++++++++

کښلی :

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کي ستونزه لري او د (کشلي) په شکل یې وایي.

خوشحال وایي:

هر چې ستا په کښلي مخ باندې مین دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

په ازل چه یې جفا وکښلیو ورکړه
بیا یې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاریان وایي:

"چي باد یې وي د کښې، اوریځ یې نه وي د توښې".

مولوي بریالی وایي:

راته مه کاږه ساړه آهونه شیخه
د څلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)

په دستارنامه کي لولو:

"... په ناست په نماست تر نامه لاندي د کښیه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

له کښیه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

میرزا خان ویلي دي:

له اورو یې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای یې نباتات باندي کرلي
(۴۴- مخ)

++++++++++++++++++++

ایښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صیغه يې (کښېږده) ده، چې په
ختيځو او نورو لهجو کي (کېږده، کېده) په
شکل کارېږي. په کلاسيک ادب کي د (کښېږده)
شکل عام راغلی دئ.
خوشحال خان وايي:
زر دی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعيات - ۷مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د دنيا خوښی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)
ميرزا خان انصاري وايي:
په گور کښي به يې کښيږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(ديوان -۲۰مخ)
+++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځينو لهجو کي (کېنستل) ويل کېږي. زياتره ماخذونه يې د لويديځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل) ليکي. خوشحال يې هر وخت په ټولو صيغو کي له (ښ) سره يو ځای کاروي. دی وايي:
په هر ځای چې ځو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شايسته لا کا
(۷ - مخ)
يا:
که هيڅ کاروبار دي نه وي درته وايم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)
کامگار ختک وايي:
څوک چې کښېناسته د ميني په اورنگ
نه يې سيال دارا شکوه دی نه اورنگ
(ديوان - ۵۵مخ)
ميرزا خان وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حکم يې عمل مار و لړم کا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "کښېنول" پر مصدرباندي هم وړغېږم.

نجار (ترکاڼ) د دروازي چوکاټ جوړوي، بنا (گلکار، ختگر) يې په ديوال کي کښېنوي. جوړول د انگريزي (make) اندول او کښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوکي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.

په ليکلارښود (۳۸مخ) کي "دروازه کښېنوله" جمله د "دروازه جوړه کړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.

کښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم کارېږي. ډاکتر د کوچني (ماشوم) له مور ځخه پوښتنه کوي "دا هلک نن څو واره کښېنستلی دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) کړی دئ. د نس ناسته له همدي کښېنستل ځخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره په رسنيو کي د (ناسته مي ورسره وکړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستی داشتم) ټکي په ټکي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:

"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه ورکوي.

بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي کړې.

د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني وده يې وکړه.

سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور کړ.
+++++++++++++++++

کښدېښ:

د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د شاعرانو په کلام کي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کي (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چي د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثری لره لا درومي
موسی پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دېوان - ۴۷مخ)

++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وایي:

"کوښي می اوبو یووړې، غیم یې چي یو یې وړي، پلار مي سوداگر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان بابا ویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

(۲) د دې بیت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کي ویلې وي. مقطع داسي ده :

د کامگاریې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ

سعیدویلي دي :

د سعید شعر که گل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)

باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو (کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!

د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقه شه ســـــــــــل بې دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

++++++++++++++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې (مشک) د (مښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي، نېخه چي ولي؟ که یې همداسې ولیکو، نو د پښتو په ختیځو لهجو کې یې باید (مخک) ووایي! ما له هیڅ پښتانه څخه دا راز وینګ نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کې د لوېدیځي لهجې ویونکي هیڅ راز مشکل نه لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره له دې به یې یادونه له ګټې خالي نه وي.

زلفې یې شکاره کړې مښک عنبر یې په ماتوی کړل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردرومم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعیات بیا (مشک) لیکي:
بارخو یې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې یې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې یې ګورې
چه پرې مستېږي هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زیار صاحب د (مښک) ویی په "را پښتو شویو پورویوونو" شمېري (وګ: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۹مخ) ګویا په (مښک) کې راغلی ښین په حقیقت کې د پارسي شین دئ.
(مشک) که په شین ولیکل سي، ما ته سم ایسي.
مښک یې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهارشاعرشمس الدین کاکړوایي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کښي
که نسیم راوړي له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

++++++++++++++++

نخښه :

د خوشحال کلام دئ، چي وایي:
ډېرې لري نښې د صورت د زیبایی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وایم یو څو نخښي آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کي کښلي دي چي په "لومړی، دوهمه، دریمه "خطي نسخه کي" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. باید ووایم چي له لومړی خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دئ چي دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمی) کي "لومړی قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښي په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

++++++++++++++++++++

وریښم:

د خوشحال په کلام کي له "وریښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وریښم" کي بیا پاته ده. وریښم په کندهار کي په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کي یې (و) ځني غورځولی دئ او "ریښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "وریښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غړوه سترګې
په وریښمو کي چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.

د خوشحال ختک دپاره چي مې خور شو
په مغان مې وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

وېښته :

د کندهار په لهجه کي (وریښته، وریښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت زیات ویل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر وېښته چي په صورت باندي لیده شي
که پرې ځیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباویلي دي:
د صورت له عیبه هسي پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر ختک وایي:
سپین وېښته د بدنامی په وسمه تور کا
چي آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لویدیځ ګردود سره سم "وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت یې "ځېره، زږه = زیږه" راوړي.

وېښته یې دسرځږه دتن هم ځږه
ګرلنډبد رنګي
یکدله ګېډوره
پـــه خوړلونه
مړېږي
(ارمغان ـــــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زړه" صفت باندې د (زیړ) د مونث خیال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چې د تأمل وړ دئ. د (زیړ) مونث شکل د (ړ) په زور (فتحه) باندې ویل کېږي. که (ړ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د (ړ) په زوه رکې باید تلفظ سي.

++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لویدیځ ګړدوده پرته په نورو کې د تلفظي ستونزې له اسیته د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چې وفا غواړم له کښلیو، په دا اش یم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چې زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

یا:

ستا د خولې خبری نورې د زړه نورې
زه خوشحال ختک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چارې پوه تر انده تېره
څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۵ : ړې لرونکي لغتونه:

بړوه:

بړوه د کندهار په لهجه کې (ګیدړې) ته وایي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم یې وینم، هم یې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته برږوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
یا:
در پېښه مه شه د بخت کږوه
خونی مزری کا په تا بږوه
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندې زوږه
(رباعیات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو کي د دې بیت (اروم) د (اورم) په شکل راغلی دئ او دا یادونه د دغه مخ په حاشیه کي هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چي پخپل ځای کي په تفصیل سره څېړل سوې ده.

++++++++++++++++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فیه لغت په ځینو لهجو کي (غږ) ویل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړی دئ او ځای ځای یې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړی دئ. هغه ځایونه چي دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وینګ نه ایسي. مثالونه یې:
د بد زویه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زویه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
یا:
خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثیه کي وایي:
څه د بدو ږغ ؤچې ماښام راباندې وشو
تندر ؤ، یا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
یا:
چه یې لرزه وه په ملک له جیشه
زړه یې شاد کام ؤ له هره حیثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دی
چه ږغ یې نه شي د مرګ له طیشه
(رباعیات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعياتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دي راکړ، منت دار يم
د خوبيه ژغ يې بيايي په هر لور
(۵۹ - مخ)

يا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ يم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بنديانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دريمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بيت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشيه کې ليکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ويشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که څنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

++++++++++++++++++

ږو: (قسميه)

خوشحال خان وايي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو[1]
د وصال په سل خوشيه د
هجران په زر بلاږو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کارېږي. (په) دلته د (قَسَميه) کلمې وظيفه سر ته رسوي او له ظرفي يا استعلايي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې تولي غزلي د پای قافيوي (ږو) په (گو) اړولی او د خوشحال شعر يې خندنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:

"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي ستة:

مولوي عبدالغفار بریالی وايي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهاړ- ۹۵مخ)

د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:

که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگی ته دي ساتینه

(ځیني کسان دا لندۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وايي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د اروابشاد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانۍ سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خــــــــــاصانو له ســـــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)

یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرگ د رقیبانو بل
ژوندون د حبیبانو
خدای ږو په هنگام د وصل کیږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)
هجري ویلي دي:
نور به تیر عمر رانه یشي په رب ږو
که نظر تغیرد کسیو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)
په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی دئ چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل وینگ نه سو بللای.
پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي د (ږ) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي اوکړی یې (وگ: لیکلارښود - ۵۲مخ)
+++++++++++++++++++++

سرږه :

د کندهار په لهجه کي د غره د مږه شڅه "سیږه" بولي (وگ: ښکار او کندهار ۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرږه" په شکل لیکي:
زرکه دي لیږي له بازو کرځی
سرږه دي لیږي له پړانگه غورځی
گنه بنې به یې په پورته غورځی
په څوکه کښیوزی نوره به پرځی
(رباعیات - ۲۰۰مخ)
په سواتنامه کي لولو:
هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکې کړې توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)
++++++++++++++++++

سیږمې :

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجې وینگ یې (سږمې) او د ځینو لهجو تلفظ یې (سپږمې) دئ. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې وینگ ته نزدي کاروي.
خوشحال وایي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلہ ناگاھہ لہ یوہ سویہ
تمامہ شپہ یې راسرہ تېرہ کړہ
سېږمې مې ډکې دی د دی لہ بویہ
(رباعیات - ۴۷مخ)

د پښتو پہ ځینو لهجو کې سپېږمې ورتہ وایي. پہ ارمغان خوشحال کې هم یو ځای پہ همدې بڼہ ثبت دي:

دارچیني د پرمهرې سرہ لازم دي
د سپیږمو نسوار یې یوسي رنځ لہ سرہ
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغہ نصوارو تہ پہ کندهار کې د "پزي نصوار" وایي.
کندهاری مخلص وایي:

پر تندي دي خولی ایشېدہ پہ ناز
نہ خبرېږي پہ دربي د لوړ جهاز
هغہ وخت بہ درخرگند سي خپل همت
چي دي بوی پہ سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

++++++++++++++++++++

غېږ :

د کندهار پہ لهجہ کې همداسي دہ خو پہ نورو لهجو کې (غېږہ) ویلہ کیږي.
میرزا خان انصاري ویلي دي:

د عالم هنر بہ واړہ پرې تمام کړم
کہ سرکښ خاطر پہ غیږ کې ونیسمہ
(۱۸۴- مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :

بې کامہ بې زبان لکہ رباب دیارپہ غېږکښې
هردم کوم لہ شوقہ تن تناتناتنا
(۳۰مخ)

++++++++++++++++++++++++++

کریږہ :

کندهاریان یې (کرږہ) بولي.
حمید وایي:

چې "حمید" د یار لہ غم کا سوې کریږہ
د پیریانو غوني زیږ دیوان پہ دوک شي
(کلیات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کړان : (کړيان)

(کوړ) هغه ځيرونکی حيوان دئ، چي په پارسي يې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کې يې جمع (کړيان) ده او خوشحال خان يې هم دي ته ورته کاروي. په فراقنامه کې لولو:

شغالان، گرگان، کړان
پاس پښې ږدي په گلان
(۴۵ - مخ)

+++++++++++++++++++++++++++

کړلی :

دا لغت په لويديځه لهجه کي پوره عموميت لري خو په ختيځه کې ځای "غندلی" نيولی دئ.

خوشحال وايي:

بل ته شړلی، ليړلی تا يم
بيا په دا کارکښې کړلی تا يم
چه ستا په نه ديد د ځنکندن شوم
که مې ته نه وژنې وژلی تا يم
(رباعيات - ۲۰مخ)

په دستارنامه کې د لور د ودولو په برخه کې لولو:

"... چه په اصل په نسب کړلی نه وي، د دين د صلاحيت په ځليه متحلي وي، و هسې سړي دي ورکوله شي".
(۱۳۱- مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

په طلب يې نحسيت له ستوريو واخيست
په ښه خوی يې هيڅ ساعن نه؟ دی کړلی
(۴۷- مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړويلي دي :

څوبه شماري منجمان زمادوصل کوکب
څوبه له لاسه دفلک په بخت کړلی گرزم
(۸۷مخ)

+++++++++++++++

مړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي د (مږ) ښځینه شکل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو کي یې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وایي:

ودانی د کائنات ده په درې څیزه
اول مږ، دویم غنم، دریم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وړی:

په کندهار کي (وړی) د انگورو یا غنمو (خوشې) ته وایي. خو زیاتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج لري. خوشحال خان د (وړي) کلمه د انگورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پایه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وړی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "وروڼه"او د تذکیر آلت دواړه په (ڼ) لیکي او دا تلفظ یې له کندهاري وینگ سره یو شان دئ. په ختیځو لهجو کي دا دواړه لغتونه په نون ویل کېږي.

څو تجربه نه کړې خپل زویه ورونه
هومره د دیو په کار مه مونه
زویه هغه دی چه ځان څرگند کا
گنه بهتر دی له زویه لونه
(رباعیات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو کي وروڼه په نون ویل کېږي. زیار صاحب وایي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غين له کښېني ګړدود سره سم په (ڼ) پای ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ) . د ليکلارښود په (۲۷۷مخ) کي د نون شکل د لهجوي ارجحيت تر اغيزي لاندي کره بلل سوی دئ.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

سکه ورونړ قتل کړي
ده يې مال ګنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي " ورونړ = ورونه يې".

عبدالقادر خان وايي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کي هم ورونه په (ڼ) کښل سوي دي.

حميد هم د (ڼ) په برخه کي د ختيځو لار اخيستې ده. دی وايي:

د يار يار د خپلو خپل د ورونو ورور يم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور يم
(۳۲۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

انګڼ:

په لوېديځه لهجه کي همداسي ويل کېږي، خو ختيځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چي ځان پېچي، د کلمې د پای له (ڼ) څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کی يې د (انګڼ) پر ځای (انګړ) ډېرکاروي .

دخوشحال خان په کلام کي دواړه شکله ليدل کېږي . يويې هرومرودکاتب لاسوهنه ده . تاريخي وژبني قراين پردي باندي دلالت کوي چي (انګړ) به دکاتب دتصرف نتيجه وي .

خوشحال وايي:

ځان وژړه مي هم چاپيردرسره درومي اې نګاري!

چي ګهي پـــــــــــه شين شين په انګڼ کې شي روانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مخ)
بل ځای وايي :
رقيبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې انګړدې پاکيزه شي،واړه چخ کړه
(۲۶۵مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثلرم فصل

۴، ۱: د کلاسیک ادب او لویدیځي لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چي په کلاسیکو ادبیاتو کي راغلي او اوس په لویدیځه لهجه کي ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لویدیځه لهجه کي "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چي د کندهار په زلمیانو کي رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)

په همدې بحث کي د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چي په ورپسې مخ کي یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وایي:

کـــــــــــــــــــم دلیلو د باور اوبازي نه زده
بیا د شک گرداب هرگوره دی عمیقه
(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنگر:

په مروجو پښتو قاموسو کي (آهنگر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنگر لغت راوړي. زه د ده په کلام کي د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په دېوان کې پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چې مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نیزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهارۍ لهجه کې آهنګر(ایینګر) او (پښ) یو څه توپیر سره لري. پښ زیاتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي خو آهنګر چړې، ارې، د تاکبیرۍ ارې، د پسو د سکوستلو وسایل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنګرۍ په هنر کې همدا شیان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنګر" کلمه کاروي:

یا تنور دی یا دوکان د آهنګرو
چې په عشق کښې تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بې زیانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ یې
(۳۵۹ - مخ)

آهنګر ته په کندهار کې ګګر هم ویل کېږي. "سل د زرگر یو د ګګر" چې مراد یې سوټک دئ. یعنې د زرگر سل سوټکه د آهنګر له یوه سوټک سره برابردي.

++++++++++++++++++++++++

آدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کې داسې لولو:

څه به هر یوه ته حال وایې خوشحاله
د لیمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

آدوم کلمه د کندهار په لهجه کې ژوندۍ کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغي برخي ته ويل كېږي، چي تر زنګانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت كله كله د انسان له پاره هم كارېږي. د كندهار په لهجه كي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له ګوتو څخه لوړي دا نومونه لري:

- د پښې په خپړ (خپړه) كي: ګوتي، تله، پونده، بجلكه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډۍ (پړكۍ)، زنګون، ورون، ښنګښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوكي اَدوم ته (پتون) وايي. لكه د ادوم مغيره شكل چي (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغيره شكل (پتانه) دئ.

حميد وايي:

چې شبنم غونډې شبګير واخيست په سر ما
كېښود سـر په
پـتانه د سمنبر ما
(كليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولووست:

صوفي مـــــــوړ منعه كولو د شايسته وو له ديدنه
منافق ته چي شه ځير سوم سر يې پروت وو پر ورانه

استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځاى (په پتانه) ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوى په لهجه كي دغه كلمه عامه نه وه.

په انګرېزي ژبه د چرګانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرګى. د كندهار په لهجه كي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ كي د"پنډۍ" لغت داسي راوړى دئ:

په وجـــــود كې لكه ها له ويښتو خلاصې
پښې كمكى، غونډې پنډۍ پهن سرينې
(۴۶۰ - مخ)

++++++++++++++++

اركه:

خوشحال خان د كاله پانى د هېليو په بيان كي د "اركه" لغت راوړى دئ.

په اركه وو مــــــــــلامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکې خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي موندلی دئ او د خوشحال فرهنګ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعيل سرِه بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په برخه کي يې راوړی دئ او ورته کښلي يې دي: "يو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کيږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته چي لاتيني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه لاتيني معادل نسته، ځکه يې سمه څېړنه راته ميسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا کي بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو غټي هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.

++++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهډ هغه کوهي (څاه) ته ويل کيږي چي د لويو مځکو د اوبولو (خروبولو) په نيامت کيندل سوی وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوری) وايي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د ډيورنډ تر پولي ها خوا ته ماوريدلي وه. بايدووايم چي دکندهارپه عامه محاوره کي داکلمه د(ارهډ) په شکل ويله کيږي . دکندهاريوشاعرانوپه ديوانوکي چي د(ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسيک ادب دخطي ديوانو همدارازثبت اغېزه پکښې کړې وي .

ميرزا خان وايي:

د وحدت په ځان لــــــه ځان سره بازي ده
د کثرت نوم يې ارهټ کړ يا ګرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
کښت دعمرمي سيراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
++++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کې د "استوګه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کې هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:
په ادب پــــه نېکی مټ کوه ختکه !
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يې بيا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ړ) کښلی دئ.
رُخ دي نه دی مانې مه ځکوه فلک ته
د استوړنې مکان ستا نس د تُراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په ديوان کې هم "استوړنه" " چې د "استوګنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.
په تـــــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زيست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کې يې بيا په (ګ) کښلې ده.
ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخـــــــــــــــــــــلي يو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کې د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعليت يو دليل بولي چې نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټې خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کې مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالي و مرداري سره
ګډول، ...
په ظفراللغات کې یې د دې ویې معنا
داسې کښلې ده: "بیکاره او بې ځیزونه،
ګډ ګا ډیره ځیزونه، ....، درد، رنج، مصیبت"
د کندهار ښځمنی وایي:
"الابلابه وکم، زوی و لوربه په ماړه کم،
د مولا جواب به څه کم".
خوشحال خان ویلي دي:
که مثال یې په دنیاغوارې له مانه
چې الابلا پکې وي هــــــغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)
یا:
هــــره ورځ د دې فاني دنیا دپاره
زرفتني، الابلا، دغادغل کړي
(۴۴۴- مخ)
پارسي ژبې هغه وخت چې غواړي د یوه کار
له ذمه واری او مسئولیت څخه ځان وکاږي نو
وایي " الابلا، بګردن ملا".
+++++++++++++++++++++

الپته:

دسرله خوادځلوروتورو په زوَر (فتحه)
تلفظ کېږي او فشار یې پر وروستی څپه دئ.
دا لغت د کندهار په لهجه کې د
(وارخطا، سرګردانه) په معنا ژوندی دئ او
په ورځنی محاوره کې زیات کارېږي.
ظفراللغات یې هم دې ته ورته معناوي کښلي
دي. په کلاسیک ادب کې ځای ځای د عربیت تر
اغېزې لاندې "الفته" لیکل سوی وي.
خوشحال خان ویلي دي:
ښه خو دا چې یې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وګــــــــــــړي الفته شي
(۳۷۱- مخ)
یا:
که د مخ ښایست یې دا دی چې لیده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غـــــــــــــوندې پرې ډېر الفته کېږي
(۳۷۳ - مخ)
په دستارنامه کې هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډیرو چه سترې آلفته وی".
(۹۵ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
الفته قیس یې هسې رنګ جدا کا
چه د تور قفس بندی غـــــم د لیلا کا
(۴ - مخ)
++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کې د مور یا پلار مور ته (انا) وايي. په ختيځه لهجه کې يې (نيا) بولي.
حميد مومند ويلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کې مقامه
يــــوه جن ده ګل اندامـــــــه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)
++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کې هغه راز راغلی دئ لکه په لوېديځه لهجه کې چې کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کې تر "خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کې خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کې به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کې به يې يوه برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواري وې او بسترې به شاوخوا پرتې وې. د شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کې اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو سيمو کي د مجاهدينو اوتاکونه ول.

په پښتو کلاسيک ادب کي د اوتاک لغت زيات راغلی دئ. په دستارنامه کي "اسباب معيشت" تر عنوان لاندي داسي لولو:

"بل اوتاک يعني د استوګني ځای"
(۱۴۵- مخ)

په فراقنامه کي وايي:

اوس يې رخ د مـــــــــــــلنګی او د دوهی دی
د خوشحال چی سرای اوتاک و واړه تېر شه
(۷- مخ)

بل ځای:

هـــــــغه ملک واړه اوتاک دی
چی پکې کښلی بختناک[1] دی
(۳۸- مخ)

دميرزاحنان بارکزي به ديوان کي اوتاک کلمه په قاف ليکل سوي ده خومراديې (خونه،کوټه،اطاق) نه دئ،بلکي مطلب يې هغه رازاوتاک دئ چي کلاسيکوشاعرانوپخپلواشعاروکي راوړی دئ. دی وايي :

لکه ځغلي لېونی سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقيبان دشکرلب
(۴۴مخ)

پوهاند زيار صاحب چي د اوتاک کلمه عربي (اطاق) ګڼلي ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ) د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً له تورکي ژبي څخه راغلی دخيل لغت دئ. په تورکي کي "اتاق" د خوني او خېمې په معنا کارېږي او وايي چي کله کله يې د 'اتاغ" په شکل هم تلفظ کوي (وګ: غياث اللغات). زما خيال دئ ته چي د عربي "اطاق" به هم د تورکي "اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کي د "اطاق" کلمه نه ده راغلي (وګ: معجم المفهرس- د الف رديف. هورې تاسي د "اطاق" کلمه نه مومئ).

---

[1] بختناک د خوشحال خان زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي
ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه
افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

++++++++++++++++

اوسترئ:

آخري، وروستئ.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړئ دئ.
مذکر حالت یې (اوسترئ) دئ لکه: اوسترئ
دیدن

دا لغت په کندهار کې په همدې شکل
ژوندئ کلمه ده. یو متل دئ چې وایي "اوسترئ
ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې
ونغاړه

(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي:
"په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او
په مثال کې د خوشحال خان همدا بیت چې ما
هم راخیستئ دئ، راوړئ دئ.

د کندهار په لهجه کې کوچنیانو ته د
"قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کې د
کلمو د حرکاتو له مخې د هغو د تلفظ زده
کولو یوې طریقې ته (ایزګئ) ویله کېږي. د
مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي
ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم
زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو
یوه پخوانئ اوږده تخنیکي قاعده وه چې اوس
لا هم د کورني تعلیم په نصاب کې شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کې دې عمل ته
"ایځي" ویل سوئ دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره
ورته لغتونه دي.

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې ومـا یې پـه ایـځي نـه دی راکـړی
(۳۵۲- مـخ)

دغه راز لـوست تـه "پـه زوَر و زېـر ویـل" اصطلاح هم پـه کـنـدهـار کـي سـتـه.

++++++++++++++++++++

ایـداد:

(ایـداد) پـه لـوېـدیـځـه لـهـجـه کـي د (سرزنـش، سزا، تـرټـل) پـه مـعـنـاعـام لـغـت دئ. عـلامـه رشـاد د امـیـر شېـرعـلیخـان او سـردار مـحـمـدامـیـن خـان د مـخـالـفـت پـه بـرخـه کـي د امـیـر لـه خـولـې لیـکـلـي دي: "... سـردار مـحـمـدامـیـن تـه وو ایـه زمـا سـتـا سپـکـاوی نـه دئ هېـر ... کـه زه پـه بـري کـابـل تـه راسـتـون سـوم، ایـداد بـه درکـړم (د کـنـدهـار یـاداشـتـونـه - ۱۸۲مـخ).

ډاکـتـر پـالـوال صـاحـب یـو ځـای کـښـلي دي: "څـنـگـه چي سـاگـزو لـه انـگـلـیـسـانـو سـره پـه جـنـگ کـښـي د سـرغـنـه مـحـمـدایـوب مـلاتـړ وکـړ، نـو تـر بـري وروسـتـه، امـیـر عـبـدالـرحـمـان خـان، چي پـه کـنـدهـار کـښـي پـه تـور امـیـر سـره شـهـرت لـري، ډېـری سـاکـزیـان ئې پـه ایـداد کـښـي لـه هـلـمـنـد نـاوې څـخـه د افـغـانـسـتـان و شـمـال تـه فـرار کـړل" (مـعـیـاري پـښـتـو - ۴۴مـخ).

د کـنـدهـار ښـځـمـنـي یـوه وراشـه لـري: "مـور و پـلار مـي وکـړه ازارونـه، مـا خـواري تـې راکـړه ایـدادونـه".

د خـوشـحـال پـه شـعـر کـي دا لـغـت څـو واره راغـلـی دئ خـو کـاتـبـانـو او نـاسـخـانـو یـې پـه لـیـکـنـه کـي څـو شـکـلـه (هـداد، اهـداد، احـداد) ثـبـت کـړي دي.

تـل گـریـوان پـه اوښـکـو لـونـد، سـاړه آهـونـه
چې خـوشـحـال مـیـن کـېـده دا یـې هـداد دئ
(۳۵۲- مـخ)

پـه حـاشـیـه کـي کـښـلـي دي: "پـه دریـمـه کـې (ایـداد) پـه ارمـغـان، کـلـیـاتـو او دوهـمـه کـې (احـداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه
څو شته واړه د احداد دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هيڅ رازحاشيه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتيبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه يې همداسي پرې ايښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ايداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خيال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان ختټک د دېوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزير" معنا سوی دئ. دا معناخو له ايداد سره هم نزديکت لري خو د پښتو ايداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري يادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي ليکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ايستادن زن از زينت. جامه سوگ پوشيدن، ... تيز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

يا:

ســــــــــاقي نن د سرشاريه شراب راکړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بيا فکر کوم له (ايداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

يا:

چې بل مـــــــــخ وته نظر کړم دهداد شم
تورې زلفې يې دورې دي اويزاندي
(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ايداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشيه کي يې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلـــو باندې غلغل کا
د ښایسته ؤعـــاشقان ډېر دي
عالم به ولی احــــداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځـــــما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په ټگی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چی بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چی تش کاته کـــــوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ، آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کـــــرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدگل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه څوک ویلای سي، چي په ختیځو لهجو کي یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چي د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

+++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسې" عبارت کي یې معنا دا ده چي " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازیږي
هسې ښــــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نــــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چي دم د بې لاری په ځان کي پوکئ
نــــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شــــــوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښــــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهار - ۲۶مخ)

++++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (انګي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (انګي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په ګډه سره ولولو:

ګل د لاله ښه دی، راته وايه که بارخو يې؟
ستا زيبا بارخو به له ګياه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "باړخو" کښلی دئ.

باړخو يې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چي پرې مستيږی هغه شراب دی
(رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (انګي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه ورانی بيان کړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسيته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وګ: معياري پښتو - ۲۳۳مخ)

++++++++++++++++++

برايي: برايه، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېګاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر مونډل کېږي. اشرف خان وایي:

د دوو سترګو کسي غواړم مونده نشي
شـــــــاید یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غــــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کـــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی ګل اندام چې شاهد نام و
برایي زمـــــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله ګی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بـــــــــه وګړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلـــــــــه هغه دم شی
چه سرګنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لڅ، لوڅ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــــــــــــــــــومره بلا دي و
تـا تـه پـنډې
چې شـــــــــــمار يې نشته پټې بـرمنډې
گوره په کـــــــــــــــــومه بلابه
سر شي
چې پکښې ته گرځې په منډې منډې
(ارمغان - ۱۲۷مخ)
عبدالقادر خان وايي:
پښې برمنډې سر برمنډ گريوان پاره وى
په طلب يې په مـــــــــــــــــلكونو
آواره وى
(۲۵۶- مخ)
د كندهار په لهجه كي"برمنډ" رواج لري.
مولوي صالح محمد هوتک وايي:
مخ پر سره اور ورځه
لكه خونخـــور ورځه
د جنگ پر لور ورځه
برمنډ سرتور ورځه
(پاشلي ويناوي - ۷۹مخ)
مولوي بريالی وايي:
کې كاكل د كفر توره كـــــــــــــړه
برمنډه
د صنعان به صحيح دين كړي ورغلط
(اهاړ - ۶۰مخ)
کې = كه يې:
(برمنډ) په نورو لهجو كي "بربنډ" دئ.

حميد وايي:
هيڅ له شرمه راته مه وايه ناصحه
د بربنډ له اوبـــــو څه انديښنه باک
(كليات - ۱۲۶مخ)
++++++++++++++

برند، برنده:

د لومړي توري په سكون او د دوهم په زور(فتحه)،
دا لغت په كندهار كي د صفت په شكل كاريږي. كه له (ځوانی) سره راسي نو (برنده ځواني) د خوانی اول ټاپی، د ځوانی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترګو سره راسي نو بيا (برندي سترګي) د شوخو سترګو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا مونډلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينی - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترګې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته ګـــــــــــوري يو يو مرد بـــــــــــــويه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عـــالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست ګرځي په ميو
چې هوا د برندو سترګــــــــــــــو د چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترګه يَم د ګنګ بله جــــــــمنا کړم
چه راياديې برندې سترګې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

وبه نه وينې د ترکـــــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وينو کشي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:

يا مي خيال د برندو سترګو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای ســــــــــــو د دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)

په ظفراللغات کي يې د " غصه ناک، سپين سترګي او بې حيا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

++++++++++++++++++++++

بدلي، سندري:

غزلي، ترانې

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ ګړدود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په ختيځ ګړدود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلې هـــــــــومره سندرې
تــــــــــامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لــــــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:

"چي ميړه يې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وايي - حزن دلګيري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سید راحت الله راحت زاخیلي په لغات افغاني، د وزیر محمدگل خان مومند په پښتو سیند او د میا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي، چي په ختیځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حیوان (خره، آس) په معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی کلمه ده.

خوشحال خان یې هم راوړي:

په هر نام چي دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرښته، پري، بوده، لیوه یم
(۱۲۵- مخ)

+++++++++++++++++++

بیهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بیهاڼ د آس بچی ته وایي. په نورو لهجو کي یې د (بیاڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځینه جنس ته یې (بیانه) وایي.

خوشحال وایي:

بیهاڼ د اســــــــــپو کله یکسان دي
ځینې ټټوان دی ځینې اســــــان دي
ځینې د بار دی د زیست روزګار دي
ځینې د تــــــــــورې د برګستوان دي
(رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بریالی وایي:

د رقیب په خوشګویي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــــه اول مزله بیهاڼ
(اهاړ - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي یې د دې لغت معنا "اثر" کښلې دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سیند په "تاثیر" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانگه کي یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نزدې نه دي. په کندهاری لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډېر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغي غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هيڅ معنا نه لري او هيڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چي په نيم بيتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه بايد وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطاء سراسيمه ته ويل کېږي او (جراد) د بې پرواء زړه ور ته وايي. دا معناوي له بيت سره لگېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکـــــــــــــــــــر خطر لري خطير

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کي کارېږي. په ختيځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لويديځه لهجه کي بيا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسيک ادب کي هم له (پ) سره يو ځای راغلی دئ. په ځينو ځايو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، يقين ته په نزدې گمان سره ويل کېدلای سي، چي دا به يې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغيره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار يې په پساره په اوړده نه وي
چې درياب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، يو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ويی هم له (پ) سره يو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ويی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پـل:

(د لـومړي تـوري پـه زوه ره کـي) مـعاف، بـخښل

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي (پـل) پـه هـمدې مـعنا ژونـدی او پـه مـحاوره کـي عـام لـغت دئ. څـوک چـي پـه کـوم غټ سفـر ځـي، دوستـانـو تـه وايـي "حق راپـل لـرئ" يـعنـي کـه مـو حق رابـانـدي پـاتـه وي، راويـې بـخښئ. دغـه راز غـوښتـنـي تـه "حق پـلـيت" وايـي.

(پـل) لـغت پـه هـمدې مـعنا پـه نـورو لـهـجو کـي نـستـه. اروانـښاد سرمـحقق دوست شيـنـواري پـه "زړه پـانـگه " کـي د دې لـغت پـه بـاب لـيکلـي دي: "... (پـل - پـلـه = مـعاف، بـخښلـی) صفت دی، چی د پـښتـو پـه لـويـديـځه (د کـنـدهـار) لـهـجه کـی بـيـخی ژونـدی او مـروجه لـغت دی. خو پـه ختـيـځه لـهـجه کـی لـه استـعمالـه وتـلـی دی. دغـه کـلـمه نـه يـوازی دا چی زمـوږ پـه لـرغـونـی ادب کـی زيـاتـه استـعمالـيـدلـه بـلـکی پـه آريـايـی ژبـو کـی يـی ژوره ريـښه لـرلـه ..." (زړه پـانـگه - سريـزه - ۴ مخ. نـقل قـول کټ مټ او د چاپـي مـتـن پـه امـلاء رانـقل سوی دئ . م . هـ).

خـوشحال خـان ويـلـي دي:

مـا خـپـل خــــــون ورتـه پـل کـړی
کـه زمـا د مـرگ عـذاب شتـه[1]
(۲۹۴- مـخ)

مـيـرزا خـان انـصاري وايـي:

چي پـه قـصد و هـسي جـنگ وتـه هـوس کـړی
اول خـپـلـه خـــــــــــونـريـزي
کــــــــــــړه پـلـه پـلـه
(۱۷۹- مـخ)

++++++++++++++

پـه مـټـي:

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي دا لـغت د (ايـلـه، ايـلـه بـېـلـه) پـه مـعنا کـاريـږي. پـوهـانـد زيـار

---

[1] د ظفـرالـلـغات پـه مـثـالـو کـي دا بـيـت داسي ثـبـت دئ: "کـه زمـا د خـون عـذاب شتـه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب يـې (پـه) ځنې غورځولـى دئ او پـر ځاى يـې يـوازي "مـتې" کـاروي.
حميد وايـي:
پـه دا رنګ يـې تـر بـېګاه پـه هـــــــــــزار مـتې
وساتـلې پـه ګـرېـوان کـې سرې سکروټـې
(۴۸۹- مـخ)
مـولـوي بـريـالـى وايـي:
نـاامـيد اوســـــــــــه لـه شکلو "بـريـالـيه"
دوى پـه مـتې عملي کـا اول خپـل نـاز
(اهـاړ- ۴۸مـخ)
+++++++++++++++++

پـوري ووري:

"پـه يـوه خوا ننوتـل او تـر بـلې خواوتـل" تـه ويـل کـېږي. پـه قـامـوسو کـې پـه " آنـطرف وايـنطرف" تـرجمه سوى دئ.پـه لـويـديـځه لـهجه کـې عام مـروج لـغت دئ . پـه کلاسيـک ادب کـې يـې د استـعمـال مـواردستـه .
مـيـرزا خـان وايـي:
شـايـستـه بـانـه يـې غشي د خـــــدنګ دى
تـر دا سختـو زړو بـه ووزي پـوري ووري
(دېـوان – ۲۲۵مـخ)
شمس الـدين کـاکـړويـلـي دي :
د هجران پـه سيـخ سورى شوم پـوري ووري
لـکـه نـى لـه هره بـنـده جداوايم
(۹۱مـخ)
+++++++++++++++++

پـوونـده:

پـه لـويـديـځه لـهجه کـې کـوچيانـو تـه (پـوونـده) هم ويـل کـېږي.
مـيـرزا خان انصاري ويـلـي دي:
ځيـنې ځيـنې پـــــــوونده شي
ځوک حاصل لـه تـجارت کـا
(دېـوان – ۲۰مـخ، د کـابـل چاپ – ۱۳۵۴ش)
بـل ځاى:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـوونـده و مـزارع تـه وکـړه سانـه[۲]
د زړه ذکـر دي پـټـی شو پـولـه پـانـه
(۱۹۳مـخ)

+++++++++++++++++++++

پـېخـر:

د (پـېخر) کـلـمـه د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي د (ډېـر زيـات) پـه مـعـنـاکـارېـږي. قـامـوسو پـه هـمـدې مـعـنـا ثـبـت کـړی دئ او خـوشحـال خـان يـې هم پـه هـمـدې مـعـنـا راوړی دئ:

پـه پـيـخـر بـه د هـــــــــــــرچـاکـره پـراتـه وو[۳]
کـه دا ډُرمـي د ړلـی غـونـدې ارزان واى
(۳۳۸مـخ)

خـوشحـال خـان پـه سـواتـنـامـه کـي وايـي:
کـه پـه سـوات کـې پـه پـېخـر دي وروړي مـاشي
د مـنـگـــــــــــــوړو، بـروړو، ويـل پـه چـا شي؟
(۷مـخ)

+++++++++++++++++++

پـېـږی:

مـړاوی، پـژمـرده (پـارسي):
د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي پـه هـمـدې مـعـنـا ژونـدۍ کـلـمـه ده. قـامـوسو هم راوړې ده.
حـمـيـد مـومـنـد وايـي:
لـه ســــــــــــاده مـخـه د صبـر سـبـق چـا زده
څو پـېـږی د خط پـه زبـر و پـه زور نـه شي
(کـلـيـات - ۲۹۱مـخ)

+++++++++++++++++

[۲] پـه زړه پـانـگـه کـي يـې "سانـه" تـه (خبـره) مـعـنـا کـښلـې ده. پـه کـنـدهـاری لـهـجـه کـي "سيـانـه" هغـه چـا تـه ويـل کـېږي چـي (هـوښيـار، پـه خبـره پـوه) وي.

[۳] پـه حـاشيـه کـی يـې کـښلـي دي چـي د (پـېخر) لـغـت د چـاپـي دېـوان؟ تـرتـيـبـوونـکـوسم نـه دئ لـوستـلئ او (پـخـسر) يـې لـيـکـلی او پـه ارمـغـان کـي يـې (بې خرتـه) څـني جـوړ کـړی دئ . د کـابـل چـاپ کـلـيـات سم ثـبـت کـړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې:

دا لغت د عربي (تسبیح) مفغن شکل دئ. د کندهار په لهجه کي يې وینگ عام دئ. خوشحال خان يې هم (تسپې) لیکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحمید مومند په کلیات او نورو تولو چاپو کي يې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لوته کمند ږدي د نیولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کلیات - ۹۳مخ)

++++++++++++++++++++++

تښتن:

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) يې ویله. په کلاسیک ادب کي هم (تښتن) تر (څښتن) زیات کار سوی دئ.

میرزا خان وایي:

چي موجود ته ثریا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د میرزا په دېوان کي زه یو ځای پر (څښتن) پېښ سوی یم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب یا مرتب مداخله ایسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زیاترو لهجو کي (بړستن، بړستنه) وايي. په کندهار کي (تلتک) ډېر رواج لري. جمع يې (تلتکان) وايي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننگ کښې مړ وای
نه چي گور لره روان شو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تندی:

تندی د فارسي (پیشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لوېدیځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دئ. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي.

عبدالقادر خان وایي:

په دا لاري تله په سترګو په تندي شي
ځکه پاتـــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل ځای وایي:

څو دي زړه هــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند هم (تندی) لغت راوړی دئ:

وابه نه ړَوم نور مخ له ســــــاده رویو
که د خط اره مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامګار خټک وایي:

په فراق یې د خوږ(و) لبو میګونو
دو دســــته تندی وهم لکه مګس
(دیوان - ۴۵مخ)

بل ځای یې ویلي دي:

چا چې زېرمه په دنیاد دین ونه کړه
په ارمــــان به دودسته تندی وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامګار خټک په دېوان کي یو ځای (وچولی) هم کارسوی دئ:

(چې مې) ښکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تریو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیتی یوولس هجاوي (څپې) دئ خو که څوک ځیر سي د هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیتو کي صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وران سوی دئ او له دې ورانۍ څخه بیا څوک حکم کولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وراني گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نيول کېداى سي. زه حدس وهم چي د دې بيت اصلي بڼه به داسي وه:
"نه به کړم تندى خپل تريو لکه هدف"
خوشحال خان هم د "وچولى" ويى راوړى دئ:
په کاغذو کښې خوانا يې ولولي
چه کښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شته په دا دنيا کښې
تختې د وچولې تختې د زړه لولي
(رباعيات - ۱۶۲مخ)
دلته هم د څلوريځي وروستى بند د خوشحال د شعر رواني نه لري؟
++++++++++++++++++++

توري:

فلزي پيسې، پول سياه (پارسي)، ايکى
توري د فارسي (پول سياه) او د انگرېزي (change) په معنا هم د کندهار په لهجه او هم په کلاسيکو ادبياتو کي سته. د نورو لهجو ويونکي يې دومره نه کاروي.
دا ناکسان دى وګړى کسى
د غره واورته لاسونه نيسى
درچه په سپينو په سرو موندل شى
دى يې په تورو پيسو رانيسي
(رباعيات - ۲۹۵ مخ)
د کندهار په لهجه کي "رانيول" د "پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان يې هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو لهجو ويونکي يې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي زياتره يې "راونيول" ليکي خو هغه بيا د "گرفتن" معنا لري.
خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کي وايي: "ځنې خوش نويس يوه قطعه، دوه درې بيته اوکښي، په مهربها کيږي - ځنې په روپۍ، ځنې په تورې ...".
په سواتنامه کي هم دغه لغت راغلى دئ:
کله کله پکې هسې ارزاني شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++++++++++++++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کي يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستی دئ (ظفراللغات، زړه پانګه) خو په نورو لهجو کي دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کي ستونزي لري او (ټول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــــــــــدايي لکه ړلی ورانی د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هـــــــــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دی که ړليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هی توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حـــــــــــــــــيا پـــــــــــــــــه تول مې واوري ړليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کي "ټول" ليکل سوی دئ چي تېروتنه ده. په ويېپانګه کي د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چي د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++++++++++++++

تيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ويلي دي:

تیک تیک ځه اخله اوږده اوږده ګامونه
په پسې د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړوايي :
وشهرت وته داسي رنګ تيارډئ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تيک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کې يوځای (تيکه)کلمه راغلې ده اوله (تاجکه، ورکه، کنډکه، ختکه،...) سره قافيه کړې ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ (۱۴۹مخ)کې په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) ليکې ده (۱۸۷مخ).ماته د(قدراست) او(سيده) په معناشکاري چې همدا (تيک) بايد وي .

چې يې تـــــوره پکار نه وي حبطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تيکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه ديوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحميد ديوان په (۷۷مخ) کې د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(ديوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰مخ) کې يې په متن کې "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانګه کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.
په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت څخه څوک ويلای سي چې د (تيک) لغت په همدې راز وينګ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کې عام استعمال نه درلود.
د عبدالحميد مومند کليات په ويپانګه کې يې "تيک" ته ليکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خېټه یې راوتې وي"

+++++++++++++++++

جوړه: (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کې ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چې کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وایي. په دغه معنا یې خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قمیص، د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پرېږدي - هر کله چه په دا جوړه وواده شي - نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي".

(۱۳۲- مخ)

+++++++++++++++++++++++

چخه:

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وایي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه

(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کې "چغر" هغه چاته ویل کېږي چې یوه سترگه یې له بلې څخه په رنگ یا جوړښت کې توپیر ولري. دا صفت له ځارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کې یو راز هېلۍ سته چې سترگې یې یو مخ د مرغلرې په شان تکې سپینې وي. نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وایي. په انگرېزي یې (Ferrugineus Duck) بولي. (وگ: شکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کې د آس په باب وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په یوه سترګه چغر، دا دي نه وي –
کم خوردي نه وي – کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ – مخ)
++++++++++++++++++

چغلي:

د یو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي یې (نمامت، سعایت) او په پارسي یې (سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کي په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کي هم دغه عمل ته چغلي وایي. (پښتو سیند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري چي د دغو قاموسو د لیکني پر وخت د قاموسو د ترتیبوونکو په لهجوی حوزه کي زیات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ویل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وایي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ویلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه –۱۹۰ مخ)
یا بل ځای:
"ملوک چه بې تمیزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ – مخ)
اشرف خان هجري وایي:
هر ستم په مین کړه چاره یې نشته
حکایت د غـــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ – مخ)
++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو یو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ایښوول کېږي. (پښتو سیند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګينه او نوم يې دواړه ژوندي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم مثالونه سته.

اشرف خان ويلي دي:

چمکلی يې ځکه سره د يار په وينو
چه خالش ته يې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټي:

د ښځو د سر د شا پاله وربښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي يې په "ګيسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وايي:

چه يې زړه د ډير عالم قتل پسند کا
څړی هله د چوټي په سر پيوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصيل) په مقابل ښځينه نوم دئ. مذکر يې (چوړی) دئ او جمع يې (چوړيان) دي. په کلاسيک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي يې معنا "خاکروب" راوړې ده.

"د چوړيانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حميد وايي:

رغړوي مې زمانه له محتاجيه
لکه سپی د چوهاړي رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين كاكړويلي دي :
عشق سرى كاچوهري غوندي بې باكه
كه هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)
+++++++++++++++++

څخويکی:

په کندهار کي يې څخواکی (څاڅکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بهار په ګلو ووري
بارانونه
د څخويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځای :
د غفلت بنيا د اوښو په موج خيژي
يو څخويکی خواب آلود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوى دئ:
خم چي واړاوه يونس
څخواکی ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لوى سو د هغه
++++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په خته کي ايږدي.
دغه كار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بڼو كړه
تري چاپيره
ګوندي خيال د يار په سترګو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له موروپلار سره كار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته ګورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامګار خټک وايي:
(مشکين) خط دې چابيره تر شکلې مخ شه
خــــــــارېندي وشــــــــــــــــــــوه د ګلو
د باغ کلکه
(۱۱۸- مخ)
+++++++++++++++++++

خټکی:

يوه مېوه ده چې له لوېديځې لهجې پرته يې په نورو لهجو کې (خربوزه) بولي. د کندهار نجوني په لوبو کې وايي: "هلته هلک ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له کابله بې راغواړي".
په کلاسيک ادب کې (خټکی) لغت راغلی دئ. خربوزه که راغلې هم وي، زماپه سترګه سوې نه ده.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
که په رنګ د خټکي يې په دا څه شو
چې مزه د خټکي نه لــــــــــــــــــرې پېهوټه
(۱۷۰- مخ)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خورې خټکی ښه دی
په نـــــــــــــــــــــهاره يې خوړل دي تنهاشر
(ارمغان - ۵۸مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنګ شته نه يې خوندشته
حـــــــــــــــــــــــاســـــــــــــــــدان
مې دسپلميه خټکي دي
(۳۵۸مخ)
+++++++++++++++++++++++++

خچی ګوته:

د لاس په ګوتو کې تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لهجه کې "خَمَچه ګوته، خچی" وايي. د خچي ګوتي يادونه په سواتنامه کې راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچي ګوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کي د کوچنیانو په لوبو کي یوه داسي ده چي د کوچني (ماشوم) د لاس هري ګوتي ته یو نوم بیانوي. په دې ډول: "دا خچۍ مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکړه، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

میرزا خان وايي:

د صورت په کمینۍ کښي درجه ده
د نګین لایـــــــــــــــقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++++++++++++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کي (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زیاته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جګ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چي په کندهار کي عام دئ. په کندهارۍ لهجه کي (درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون سره ویله کېږي.

خوشحال وايي:

د بــــــهارپه وخت یې بیا نشونما شي
په خزان چې پاڼې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بیت کي د (دَرَخته) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې) یې دواړه فتحه (زوَر) لري.

یا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه ګلونه
آخر به رژون وي د
ګلـــــــــــــــــــــونو له دَرَخته
(۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه) داسي راغلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ یې ډول ډول میوې زانګي
لا به کله د وصال د ونې بر خورم
(۱۴۰- مخ)
یا:
د وفا میوه د دهر په باغ نشته
بیهوده یې هره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)
+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کارېږي. خوشحال خان یې خورا زیات کاروي.

که د کښلیو د دیدن مینه ګناه ده
سکه خوشحال خټک درست عمر جنایت کا
(۳- مخ)
درست عالم یې په بازار په کوڅه وایي
لا و چا وته ښکاره نه دی راز زما
(۲۱- مخ)

عبدالقادر خان وایي:
د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شیطان کله هومره ډیره ویارني کا
(۲۷- مخ)
++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:

په دستارنامه کي اولادو ته د چنګیزخان د وصیت کولو کیسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګیزخان وصیت و اولادو ته دا وه چي درسته یې راوغوښته، یو غشی یې د درستې نه وکیښ ...".
(۲۰۸ - مخ)

په فراقنامه کي داسي لولو:
بیا یې تشي هم په ما کړې
چی درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي"در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نزدې گاونډي ته " در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرگردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده .

اشرف خان وايي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نياز
هغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زړه يخولو" پر ځنگ "دِرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتين ، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نرۍ قلم ډير کښې، خوش نويس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتۍ باندي) بويه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلې اوهورې:

رحمان بابا وايي:

نه دلې شوې نه هورې شوې
تر مينځ ډوب شوې مذبذبه
(۱۲۴- مخ)

حميد وايي:

که دلې سوال وځواب کړې مرد هاله يې
چې غلط نه شې هورې په سوال جواب
(۳۳- مخ)

د کندهار په لهجه کي د دې دوو مکاني اشارو پر ځنګ (دورې) هم سته چي په نورو لهجوکی د (هيسته) لغت يو څه ورنزدې دئ.

بريالی صاحب وايي:

د تنصيح عسـ‍ـــــــــــکر دورې ساته ناصحه
زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهاړ- ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

دنده:

د کندهار په لهجه کي "دنده" د دوهمي څپې په فشار تلفظ کېږي او د ختيځي لهجې تلفظ يې د لومړۍ څپې په فشار دئ. خوشحال خان يې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي، فشار يې پردوهمه څپه اچوي او له (بنده، ګنده) سره په يوه قافيه کي راوړي.

چه نوکـ‍ـــــــــــــــري کا څوک ډېر ګنده کا
سړی آزاد وی خپل ځـ‍ـــــــــــــان بنده کا
تر آزادۍ نــ‍ــــــــــــه بـ‍ــــــــــــــهتر هيڅ نشته
چه څوک په کور کښې خپله دنده کا
(رباعيات - ۴مخ)

++++++++++++++++++

دَوَخته:

ډېر پخوا، وختي لا، اول لا، مدتها پيش (پارسي):

دا لغت په کندهارۍ لهجه کي سته او په ورځنۍ محاوره کي ژوندی او د استعمال وړ لغت دئ. له ظفراللغات پرته مي په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترګه سوی. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــــــــــواړه د زويه توره
هـــــــــــغه چه دا لـــــــــــــری بلا يې دوره
چه دا يې نه وی مرګ يې مېلمه شه
مـــــور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پـــه مانې مرم
خو په مرګ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لـــــــــــوی په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عـــــــــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

++++++++++++++++++++

ديدې (سترګي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـــــــــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي ښايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

+++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوګند) پر وخت کارېږي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــړه د ختک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)
"ستا دي وي که به يې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده
++++++++++++++++++

ډکی:

(فشار پر لومړۍ څپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرګی:
رحمان باباويلي دي:
سره لمبه ګــــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)
يا:
کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــــــــره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)
هجري ويلي دي:
چنبې زيړ ګلـــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی.
په کندهارۍ لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.
"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، ګڼه ګوڼه په معنا هم کارېږي. په لويديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.
هجري وايي:
په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)
خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:
زه خوشحال ختک د هغه چا بنده يم
چي يې رو د زړه د خولې سره يکسان وي
(د خوشحال ختک کليات - ۳۵۷مخ)
+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لويديځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.
رحمان باباويلي دي:
هغه ملک چي په کښې سيند و رودبار نه دي
دهقانان به يې همه خـــــــــــانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)
کامګار ختک وايي:
بې له تا په ما د ګلـــو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(ديوان - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صريح، څرګند، په ډاګه، تورت) په معنا کارېږي.
هجري وايي:
دانايان دي روک دماپه شعر ګوري
نيک و بد به يې روښن کاندي محک يم
(۴۰۸- مخ)
په چاپي متن د لومړی نيم بيتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:
"دانايان دي روک د شعر په ما ګوري"
ما ګوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ريز:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي. په لويديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.

عبدالحميد مومند وايي:

په چمن کې د بلبلــــــــو اورم ريز
رنګ د ګلو دی له رنګه د رنګريز
(۸۶ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

سهار ريز بلبلان يو په بل وصيت کا
چي د "ګلو پــــــه ګلزار نسته باور"
(اهاړ - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++

ريګ:

د پښتو په ځينو لهجو کي د (ريګ) له پاره (شګه) لغت عام دئ. خو په کندهاری لهجه کي شګه اوريګ دوه جلاجلانومونه دي. ريګ هغه ماده ده، چي په انګريزي ژبه کي يې (sand) بولي او شګه هغو ميدو ډبرو ته وايي چي په انګريزي ورته (graval) ويل کېږي. د "ريګ" په نامه د کندهار په جنوب کي يوه منطقه هم سته چي د پاکستان سره پوله جوړوي.

رحمان بابا وايي:

عمارت په سر د ريګِ روان کاندي
هر چه کاندي عــــــمارت په دا دنيا
(۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

که عقل پوهــــــه که تېغ که ديګ وو
په پښتانه کې د خــوشحال بېګ وو
زر يې هـــــمت وته په شمار د سلو وو
زر يې ســــــخا ته د صحراريګ وو
(۳۷۶- مخ)

بل ځای يې "شګي" داسي راوړي دي:

جمعيت چې له دنيا په دنياغواړي
هغه غــــــــړي په معنی د شګو پړی
(۲۴۹- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
لکه سېل چې رژوي کمر د شګو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)
دلته "شګي" د "رېګ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:
کوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن کــــــــــمر په سر باندې
ولاړه
(۲۲۰- مخ)
بل ځای "رېګ" هم راوړي:
په خوله پټه یشېده لکه پوخ دېګ
رژېده یې د ژوندون لـــــه مخه رېګ
(۳۹۱- مخ)
شمس الدین کاکړ (شګي) د (رېګ) په معنانه راوړي :
که به څوک شمېري غمونه دهجران لر
دهغوپه نظرشګی دبیابان لر
(۶۱مخ)
++++++++++++++++++

زنګاري:

یو راز رنګ ته ویل کېږي. د کندهار تلفظ یې "زنګالي" دئ.
رحمان بابا وایي:

د ګلګــــــــــــونو میو ناوي راته ناسته
زنګاري کمیس اغوستی د مینا دی
(۲۲۱- مخ)
++++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېدیځه لهجه کي سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه معناکارېږي.
میرزا خان وایي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چې د عامیانه معیاري ژبې لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کې راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سایه ورپسې
درومي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لری یا به سایه لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کې راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندې ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[۱]
د خپل یار قامت و ما ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخې (سایا) هم راوړي:

---

[۱] په اصل کې (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه يم خوښ د سرو ګلـــــــــــونو په سايا زه
خوښ يم ستا د مخ په اور باندي جليا زه
(١٥٣- مخ)
حميد وايي:
له مستيه ښاخ ښــوره د سحر باده
چي سايه يي پر زلفانو وښوريږي
(کليات - ٢٨٥مخ)
ميرزا خان ويلي دي:
مخ په مخ يي واړه رنګ له رنګه ويوست
په ســــــــــــــايه يي دولت رانيو له همايه
(١٠٤- مخ)
بل ځای وايي:
منقلب د ناز په سيوري فراغت کا
بي سايي برهـــــنه خبر دی له تموزه
(١٤٦- مخ)
ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :
سيابختی لکه سايه راپسي ځغلي
چي داستاپه توروزلفوشم اشنا
(٣٦مخ)
د خوشحال په ديوان کي (سيوری) د (سيوره) په شکل هم سته.
چي يي سيوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلــــــــــــــفو سيوره همايي ده
(٢٨٢- مخ)
عبدالقادرخان ختک هم سيوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هـــــمای تر سيورې بهه ده ستا سيوره
(١٩١- مخ)
د ميرزاخان په کلام کي هم (سيوره) څو ځايه راغلي ده.
که تـــــــه مخ په نمر ونيسي
در پسي به درومي سيوره
(١٣٤- مخ)
خوشحال خان هم يو ځای (سيوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشنا ته وايه نه شي، ناآشنا به څه خبريږي
دا راز چې له مانه دی اوريدلی خپلې سيورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم بايد وويل سي چي د کندهار په لهجه کي (سيوری) کلمه هم سته. مولوي بريالی وايي:
ما د تشهير منصب بخښلی دئ اومه زاهد ته
د گمنامی د پردې سيوری مي وجدان کئ پوخ
(اهاړ - ۲۸مخ)
+++++++++++++++++

سپم :

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.
د رحمان بابا په ديوان کي يې "سم" ليکي:
بې د ستا له زيبامخه و بل مخ ته
منتظر د يوې ستني تر سم نه يم
(۷۵- مخ)
+++++++++++++++++

سپومی :

مړسپمی.
خوشحال ويلي دي:
دا دواړه بدان نه گوري له کسته
په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومي
(۴۰۷- مخ)
د کندهار په لهجه کي مړسپمی د مخ د پوست يو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي سپېرې، ياسرې تپلي (داغونه) پيدا کېږي.
زما په خيال مړسپمی به هغي جلدي ناروغی ته وايي چي کابليان يې (رشک) بولي.
++++++++++++++

ستاره :

(د لومړي توري په سکون):
دا لغت د "دبدبې، درنښت، هيبت" په معنا په کندهار کي کاريږي. ښځمني يې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:
"خدای دي د ستارې و د بارې که". د "ستارې" کلمه له (ستر) سره ژبنی رابطه لري.

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:

پوهېدم دما ستاره وه پرې غالبه
له هـــــــــــــــــیبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرګومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته کېدلو نه وي.

د کندهار ښځمني وايي: د زوی مي تکولې تبه ده، له پرون راهيسي سرګومه پروت دئ.

رحمان بابا وايي:

خـدای راپېښه نری لار کړه ناليدلې
لکه ورانه ماشوړه چي وي سرګومه
(مخ - ۸۰)

+++++++++++++++++++

سَسَی :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريګستان کي زيات پيداکېږي. د کندهار خلک يې د اور د پېلوځي په توګه کاروي.

خوشحال خان ويلي دي:

ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لــــــمبه هيڅ نه پريږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)

+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په ادب کلاسيک کي په دغه معنانه موندله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته. په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته رانوتلي ده،ترشلمی پېړۍهاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوروډيږي . هغومستشرقينوچي په پښتوژبه کي څېړني کړي دي،دا کلمه د(درياب ،بحر)په معنانه وه اورېدلې . پروفيسوردورن اوهنري والټربيليو پخپلوترتيب سوو قاموسوکي د(بحر،درياب) په معنانه ده ثبت کړي،بلکي په هغه معنايي ثبت کړې ده چي په کلاسيک ادب کي راغلې ده. په کلاسيک ادب کي (سمندر)دهغه حيوان په معنا راغلی دئ،چي وايي په اورکي ژوندکي کوي.
وزيرمحمدگل خان مومندپه پښتوسيند(د۱۳۱۶ش چاپ)کي د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده د"اوقيانوس" له پاره پښتومعادله کلمه "سيند" بللې ده(۵۱مخ). ددې معنادا ده چي دوزيرصاحب مرحوم په ژوندکي دغه کلمه(سمندر) د(بحر) له پاره نه کارېدله . که سمندرکلمه دده په ژوندکي دپښتوکومي لهجې د (بحر) له پاره کارولای، هرومرو يې ثبتوله .
په (لس زره پښتولغتونه)قاموس کي چي داروا ښاد وزيرصاحب ترقاموس (پښتوسيند)څلوركاله وروسته دکابل دپښتوټولنى دمعاون محمد اعظم ايازي اودلغت دڅانگي دنوروغړوپه همکاري ترتيب سوى دئ،هم د(سمندر) کلمه نسته .
داروا ښادسيدراحت الله زاخيلي په (لغات افغانى) نومي کوچنوتي قاموس کي چي (سمندر) کلمه هم د"دريای اعظم — آگ کاکيړا" په معناوثبت سوې ده،زه يې دارډوژبې اغېزه بولم .(زماسره چي دلغات افغاني کومه نسخه پرته ده،دچاپ نېټه نلري)
(سمندر) په پارسي ادب کي هم دنومورې حيوان په معنا کارسوی دئ .
شيخ سعدي عليه الرحمه وايي :
سمندرنه ای گرد آتش مگرد
که مردانگي بايد آنگه نبرد
په لغتنامه دهخدا کي کښلي دي چي سمندرله يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښي څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندراداورپرښتي (فرشتي) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان ختک په کلياتو(ددانش تولنى چاپ)کي ماد د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځاى مي وموندله او هوري هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مي همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)

دخوشحال درباعياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترگه نه سو.
حميدمومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)

ميرزاحنان بارکزى يې ددرياب په معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي د اوَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)

يابل ځاى وايي :
ديارعشق راکښي پيداکړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)

شمس الدين کاکړيې هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مړيږم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)

+++++++++++++++++++

سنگړه :

غتېه گردى ډبره. په لوېديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده.
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ولي دا رقيب په لـــــوسنګړه
(کليات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کاڼی، اره، پرښه، تيږه، ګوسه، لپانکی، ګيندجوړی، غرګی، بغری، شاخه، بغرګی يا لوړه ډبره، وارځ، مرغ، شګه، ريګ، سال. (د تفصيل له پاره وګورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زياته کړم.
+++++++++++++++++++

سَوی اولَوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډير کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
يا بل ځای وايي:
د عالـــــم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشيه کي يې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېيل) سره بې رابطې نه دئ. الېيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېيي. د (الېيل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره يوه ريښه لري.
+++++++++++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (مڼه) کلمې دواړه راوړي خو د (مڼې) استعمال بېخي لږ دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه یې غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه یې
مشک د مخ خالـــــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)
یا:
لکه و، د زنخ سیب په هغه شان دی
نه چې اوس یې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)
یا:
لکه سیب زما په خوله کې غه
شیرین ذقـــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)
یا:
چې یا سیب یا بهي کېږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په یوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دئ:
هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کي دا نیم بیتی داسي دئ:
هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده
یا:
نن په نظر راغـــــــــله یوه ترۍ
زنه یې سېب وه شونډې نرۍ
بله به نه وی هسې دلـــــــــــبره
نه پـــــــــه خشکۍ نه په ترۍ
(رباعیات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:
دُر، شبه، کانۍ، یاقـــوت ورته یو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پكښي پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په
چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځای وايي:
كه يې زنه د ځوانی په وقت كښي سېب وي
هغه سېب يې په پېری كښي بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډي يې نبات اننگي سيب دي
د عشاقو زړونه تول په دغه خوان
كا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډي دي كه لعل يا ياقوت دی كه
مرجان
سېب دی دا كه ناشپاتي كه د بخت ستوری كه
ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ كي د پنځو بيتو
په فاصله هم (منه) راوړې ده او هم (سېب).
څه تعريف يې كړم د زني له د ذُرخشه
د عيسی له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه گر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو د دوا د
هر آسيب وو
ميرزاحنان باركزي ويلي دي :
دايې زنه ده كه سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب
ده
چي په تش آرزويي كېږي درنځوروزړودوا
(۳۹مخ)
په كلاسيک ادب كي د (سيب) كلمې له دونه
(دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د
عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لويديځه
لهجه د دغي كلمې د استعمال له اسيته وكړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیرۍ:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کي راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکـــــــــــم دومي

هم هغه د سوات په ملک کې سیرۍ مومي

(۳۶- مخ)

++++++++++++++++++

سیږمې، سیږمې:

د پزي سوري، چي په پارسي يې (سوراخ بيني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي:

"په ژمي د باز د دومې د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سيږمې يې ونيوی شي ... د مهوړۍ مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي يې نچوړک - په شيږمو کښې دي يې وڅڅوي ..."

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کي يې د "سيږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د ميږه تريوه سيږمې ويني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سيخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هيليو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د ليکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کي لولو:

مرغاوۍ په هـــــــر هر لور وي

سونا هـــــــــــم پکې لا ډير وي

په آخر راشي ســــــــــــرخ پرې

هم سيخ پرې هم سرخ سرې

(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابۍ کلمه بايد د پای د تانيثي (ۍ) له اسيته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هــــــــــاله دمــــــــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاځه، شياځه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاځه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لویدیځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې یې د (شومیت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شومیت" شکل د کرلاڼی لهجې ځانګړتیا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځایه راوړې ده:

چې د کښلیو نندارہ راڅخه لاړه
خبر نه یم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

یا:

په شامت یې دما تري غرنړیږي
لا پــــــــــه دا د اپریدیو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

یا:

دا کل شومیت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــــــــزار رنګه
غـــــــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

یا:

چه کار یې بیایی فلک پــ-ه کښته
چــــــاری به کاندی بې مصلحته
کجیر که ځیر دی چه بې تدبیر دی
په خزه بند شی له دې شــــــــــامته
(رباعیات - ۵۹مخ)

رحمان بابایې هم (شومیت) لیکي:

دا همه واړه شومیت دی د شومانو
ګنه ته د چا په زیرمه نه یې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان ختک وایي:

په شامت د دیو سړیو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ریښه په "شوم" کي ښته؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور(فتحه).
يو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ويل کېږي. په کندهار کي يې ښځمني پېژني (زما د څلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا لغت نسته. ظفراللغات اخيستی دئ خو هورې يې د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مرئ څني مطلب دی".
خوشحال خان وايي:
له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)
په سواتنامه کي لولو:
په تميز کي سـراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)
بل ځای:
دُر، شِبَه، کانی، ياقـوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا يم" يعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق يې په زندان کـــــــــړم يو ځو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عـــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وايي:

د ښایست پـــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم[۱]
(۴۰۷- مخ)

+++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچي مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خوږې شکرپارې دي
د گلابـــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي یې یو ځای شمله د

---

[۱] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بګړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کي يې د شملې تعبير له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کي د حضرت رسول ◄ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه درې دستاره ياد شوی دی - يو اته لس ګزی، شمله يې نيم ګز شرعی - دويم دوازده ګزی، شمله يې يو ګز هغه د جنګ ده - دريم شپاړس ګزی، هغه به يې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بګړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نيم ګز يا ګز شرعي جوغه جګه دريدلای نسي او نه په پښتنو کي چا په دغه اوږدوالي جوغه ليدلې ده.

تر دې چي ورتېر سو، خوشحال خان پخپل يوه شعر کي شمله له زلفو سره تشبيه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جګي نه درېږي. بيت دا دئ:

يو ځل بيا سرتـــــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې ګېسو دې په سپين مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبيه کړي دي. دی وايي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هـــــــرګز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

+++++++++++++++++++++++

شموخه:

په وريجو کي هغه ناپاکه سوې دانه چي پوست پر پاته وي. کندهاريان يې "شماخه" بولي.

ميرزا خان ويلي دي:

له عادته عبادت لـــــــــره نه درومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)
د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کې دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنگ" کې دې لغت ته کښلي دي: "یو قسم واښه چه خوند ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).
++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.
په دستارنامه کي راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- یا یې بې روخه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه ورواچوي، خوله یې خوږ کا - یا جای بند وي، شنه یې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)
په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده سوې ده".
په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کي عامه ده. د دغه ځای خلک وايي "تر جای بنده آس، گښته خر ښه دئ".
+++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک" بولي.
عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب گرزي له ورځي

---

[۱] په پېښورچاپ دېوان کي دوهم نیم بیتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديدن طاقت يې نه لري نظر
(۶۶ - مخ)
بل ځای وايي:
عارفان د دواړو کونو ننداره کا
شوپرک په تياره ګرزي بې نظره
(۱۳۱- مخ)
په زياتره دېوانوکي دپارسي ميرزايي کتابت تراغېږي لاندي د (شوپرک)نوم (شب پرک) ليکل سوی دئ . دميرزاحنان بارکزي په کلام کي لولو:
رقيب نه شي ستادمخ سيل کولای
شب پرک شي له پرتوه د آفتاب ورک
(۷۸مخ)
مولوي بريالی وايي:
سره څه دي د ګلرخ او د شيخانو؟
پر دېوه کله وهي شوپرکان موج
(اهاړ - ۲۳مخ)
په اصل کي د ميرزايي کتابت تر اغېږي لاندي (شب پرکان) ليکل سوي دي.
++++++++++++++++

شوکور:

هغه څوک چي د شپې له خوا په سترګو هيڅ نه ويني.
عبدالقادرخان وايي:
چي رقيب يې مخ ته ګوري زه هم ګورم
دا کتل به مي شو کور کاندي پوهېږم
(۱۰۴- مخ)
مولوي بريالی وايي:
چي د لمر تر دوبېدو يې کئ شوکوره
و شوم بم ته بس دغه آسيب د صبح
(اهاړ - ۲۴مخ)
په چاپي متن کي (شبکوره).
++++++++++++++++

شولان، شولانونه:

سالن، سالنونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنګ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وایي:

څوک چه ډوډۍ د دهـــــــقانۍ خوری
خواړه د حـــــــورو د مهمانۍ خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شــــــــولانونه د سلطانۍ خوری

(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:

"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".

(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنګ (د یارمحمد مغموم ختټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان ختټک کلیات په ویپانګه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:

که پلو وي که سالــــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څـــــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمــــــان دي د مېلمه وي

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کې یې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شرومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زیان یې نشته د
اشتها د
سري زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د " شلمبو" په شکل هم لیکل سوي دي. په رباعیاتو کې "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپیه ښایسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هیڅوک دخپلوشنوبو بد نه وایی
صفت د هر چا له خپله دوغه وي
(رباعیات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي چې خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لویدیزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابایې هم "شلونبې"دوې هجایي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شوې له مطلبه
(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++++++++++++++++

شوَلـه:

شوَله هغه درد دئ چي دوامداره نه وي. کله چي راولاړ سي، کرار کرار پسې زیاتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بیا بیرته لږېږي څو وشلېږي. د لنګون درد ته شوَلي وايي. د پېچ یا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمني یې په ښراوو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان يې د "خوارۍ، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حميد مومند هم دا کلمه راوړې ده:

يو له ــــــــــه ځلې د سبق سبقت انديش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(کليات - ۴۳۹مخ)

د دغه کليات په ويپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ يې (sola) ليکلی دئ .چي گويا د کلمې د سر شين (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وينگ د شين توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهاري لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" يعني دونه تېره دئ، چي ورېښته په خريل کېدلای سي.

+++++++++++++++++

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نيسي". (وگ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړی دئ. دی ليکي "د ماهی ښکار د صيادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دی، دا صيادی د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صيادي خپل کاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...
++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په نورو لهجو کي هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:
" سرودهـــــــــورته دی روا
چه نه غاو وي نه غـــــــــوغا
سامعان يې صاحب دل وي
نه وي نفس نه يې هـــــــــوا
(۱۶۱- مخ)
اشرف خان هجري وايـي:
د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک وایـي:
که هر څو وربانـدي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غـــــــــوړ د دیو په آواز کا
(۱۸- مخ)
پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي يوه خونه وه چي "غاوچیان" به پکښي اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.
++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاریان يې "غاري موږيی" بولي (وگ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:
اي چه پـه رو کښې ګزار تـه ساز يـې
سترګي دي لـکي غـوږ پـه اواز يـې
غاری غـرڅه دی دربانـدي درغی
پـه تخرګ يـې ولـه کـه تـير انداز يـې
(ربـاعيات - ۲۴۲مخ)
خوشحال خان يـو ځای ځان لـه "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه کوي:
پـه مثـال خواجه خضری غرڅه خوشال و
چې ګـوزارورباندې وشوناګهان
(دخوشحال خټک کليات ــــ ۹۷مخ)
+++++++++++++++++

غولـی:

غولـی د کـور (انګـړ) تـه وايـي چي پـه فـارسي يـې (حيـاط) بـولـي. دا لـغت پـه کندهار کـي مروجه ژونـدی کلمه او فـولـکلـور تـه يـې هم لار مونـدلـې ده. د کندهار کوچنيان د بـاران نـه اوريـدلـو پـر وخت کـور پـه کـور ګـرځي اوره، خوړې يـا ايـکی ټولـوي. دا لـوبـه (ارګـوړي) بـولـي چي پـه اسلامـي ثـقافت کـي ورتـه (استسقـاء) وايـي. د استسقـاء لـه پـاره خاصي دوعاګانـي ستـه. ارګـوړي د استسقـاء پـښتـني دود دئ. د ارګـوړو پـر وخت کـوچنيـان دغه مسجع عبـارتـونـه پـه ګډه وايـي:
"ارګـوړي، بـرګـوړي. خدای دي يـو زوی درکـي چي پـر غولـي درتـه ښوري، ډولاډنګه څه غواړي، يـوه کـاسه اوره غواړي، اسمـان خړي اوبـه غواړي، مـځکه شنه واښه غواړي".
خوشحال خان خټک سره لـه دې چي د (انـګړ) او (انـګڼ) کـلمې هم راوړي خو د (غولـي) لـغت زيـات کـاروي:
ودې نـه زيـږي فـرزنـد د
بـابـا پـه غولـي، ونـد
(۴۶- مـخ)
يـا :
هغه دم چي تـور ګيسو پـه خپل صورت بـانـدي خـواره کـړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبويي د خاصه مشکو په درست غولي شي
پريشانه
(۲۴۹- مخ)
يا :
په کوټه باندې دا دواړه حبطه دي
چې دي تش په غولي گرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)
يا :
که وينې ژاړم گريوان چاک چاک کړم
په غولی گرځم غوغا بلغاک کړم
په دا به تلی
ياران رانه شي
سکه بايده دا دی چه ځان بې باک کړم
(رباعيات - ۲۸مخ)
يا :
کښېنه په انگړکې مخامخ چې درته
گورم
تور لونگين، دواړه چندڼ هار په سينه تال
کړه
(۲۸۸- مخ)

خوشحال په دستارنامه کې کښلي دي:
"... په لوړ ځای دربدل - په بام ختل،
په غولي کښې گرزيدل، دا دي هرگز نه وي
...".
(۱۳۰- مخ)

رحمان بابا ويلي دي:
د زړه غولی مې نيولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)

هجري وايي:
اقبال نه ورخي هرگز د چا په غولي
ځو همراه ورسره نه کاندي زوال
(۷۵- مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
دښادی رخ مې ونه ليدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېدیځه لهجه کې یې هم "غېږ" وایي خو په ځینو نورو لهجو کې "غېږه" ده. خوشحال خان یې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځیني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالـــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کې ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کې د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وایي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

اوهاله به یې د مراد تخم زرغون شي
چې د نیو پـــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کې په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان ختک کلیات په ویپانګه کې نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کې مې هم په سترګه نه سو. په کندهار کې (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چې له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لویدیځه لهجه کي کاواک لغت ستە او پر ځنگ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کاریږي.

دخوشحال فرهنگ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سگ مگس خو سگ مگس دی نور به نه شي
که هر څو یې آړوې کاواک کاواک دی

(د خوشحال فرهنگ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پټاله دَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنگ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوړ پر برابري چنگ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنگ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلگيري ښه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)
+++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فيصلې محکمه.

رحمان بابا وايي:

د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچرۍ
(۸۸ - مخ)

مولوي بريالى وايي:

سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړيا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهار - ۱۳۲مخ)

د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي يوه ودانۍ سته (وگ: احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړى ټوک،۲۳مخ). کچارۍ ته يې په کندهار کي(پنچات) هم وايه. دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي يې د پنچات دفتر ته (فيصله منازعات) هم وايه.

بريالى صاحب وايي:

د غمزو پنچاته لږ څه خو مدد کړه
"بريالى" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ يو راز خواړه دي چي له پنډو وريجو او ماشو (ميو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.

خوشحال خان وايي:

تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر سلوا زيات لري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه (ډنډکی) له کچړي سره يو شان بولي. خو کچړی او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.

+++++++++++++++

کِردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کردې ويني
ځان اوبه کانـــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي "شی" دئ. که دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې کردې کا
مرد کرده بې لافـــوکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کی د "کړدې" په شکل هم ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عــــــمل کا د اولياوو
له کړدو يې لاس په غوړو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکردې د محبت و ســــــــړي ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل کِـــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

+++++++++++++++++++++++

کرکنډه:

غټه گردی ډبره چي انسان يې د پورته کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ کوز کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغږي کــــــــــــــــرکنده په سر څوږه
(کلیات - ۲۲۳مخ)
++++++++++++++++++++

کږه وږه:

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.
عبدالقادر خان وايي:

که لب دي لعل کـــــږم لعل خوشیرین نه دی
که غاښ دي دُر کږم، دُر هسې سپین نه دی
که مخ دي نمر کږم د نـــــــمر کږه وږه نشته
که سنبل کږم زلفې (خو دا) مشکین نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:
"که دي سنبل کږم سنبل مشکین نه دی"
++++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. یوه یې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي.
دا لغت په دواړو معناوو په لوېدیځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال یې هم د (رخه) په معنا راوړي:
په لومړۍ معنا:

ما په وړیو ســـــــترګو ډیر یاران خوړلي
په ځیرځیر دې مخ ته نه ګورم له کسته
(۱۹۶- مخ)

په دوهمه معنا:

د اســـــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان یې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)

یا:
عبدالقادر خان ختک ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمـــــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ):

چـــــــــــنار تولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا:

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني تکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.

رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســـــــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پـــــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر څنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه دانې د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا:

په هنر د پاکـــــــــوبۍ چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي يو راز ډوډۍ دي چي د کاک په شان بې له تبۍ، داش، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ويلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي يو کيکوړی
نمايان يې په جهان کښې لکه نمر کړې
(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي تر پزي پوري يې مړۍ خوړلې وي خو دی لا د لوږي څخه شکايت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حميد وايي:

ټول دي مه شه په زرگونو زر و سيم
چې ته يو کيکوړی خورې پکې يا نيم
(کليات - ۱۵۴مخ)

++++++++++++++++

کمبله:

هجري وايي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !
(۴۵۰- مخ)

++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زيار صاحب د خوشحال کليات د پېښور چاپ په حواله ليکي:

"(کوتر) يې زياتره بې ښځينه پايلې ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:

اوښتو لره پخته کوتر بايده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بيت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وګ : ښکاروکندهار ـــ ۱۱۱مخ)

هجري وایي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چیني جامه هــــــــــــوس لکه کوتر کړي
(۲۱۸- مخ)

حمید وایي:

هسې رنګ به په نښا تالا کوتر شو
چې به فکـــــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري یې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېدیا کا
(۲۵۸- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنګ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې ځپې ویل کېږي د هجري په دیوان کي یوه ځپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زین کړی کرنګ دی
د لَـــــــــــغت میدان دي نشته عمر تنګ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وایي:

راغی ځار شو نر کورنګه د شاهد
رضاجوی په هزار رنګه د شاهد
(کلیات - ۴۵۹مخ)

شمس الدین کاکړوایي :
تېزرفتارد"شمس الدین" کورنګ دژبې
خوآخربه شي په دامیدان کښي لنګ
(۷۸مخ)

++++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کـــــــــــــړم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)
په کندهارئ لهجه کي د غريبئ محقر کور
ته "کونډغالی" وايي.
++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه
(ښه، اعلی).
ميرزا خان ويلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)
+++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سوری چي
د رڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار
ځني اخيستل کېږي:
هجري وايي:
تر کولک چاپېره مه گـــــــــــرزه
عابده
گڼه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)
بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته
ويل کېږي.
خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپيره په کولکونو
کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه -
۲۱مخ).
++++++++++++++++

کويلی:

کوينی، تاديگی.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ
په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي
يې (کوينَی) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ويلي دي:
زويه په کور کې وچ ټوک به ژويي
زوی يې له لــــــــــوږي کويلي کويي
رښتيا متل دی هـــــــــــوښيار ويلی
دنيا خوږه ده تر ځـــــــــــــان تر زويي
(۴۰۷- مخ)
د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. يو څو مثاله يې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کيسر:

په کندهاری لهجه کي (کيسر) د خرو يو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګېډه باد کوي.
د حميد په کليات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.
آه سرد نوي مين لـــــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کليات - ۲۱۵مخ)
په ويپانګه کي يې معنا نسته
بل ځای:
چې وهلی د مظلـــــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ريشه
(۲۳۲- مخ)
يا:
لا يې اور د غـــــــــــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر يې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وايي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د يوې درختي (ونـي) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرروړو کله لګي
دا چې نه کا اور اثر پـــــــــه لنده ګرګه
(کلیات - ۲۳۹مخ)
میرزا خان وایي:
د وصال راحت بــه هیڅ ورځخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه ګرګه
(۱۷۶- مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
لکه اورنه کړي اثرپرلنده ګرګه
هیڅ اثرراباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)
ګرګ (د لومړي په زور) د ایني (جګر) یو راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ چي وایي:
"ګرګه ! بله چاره دي نسته بې له مرګه".
شمس الدین کاکړوایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبیله کښي
چي یې ویوست زماله زړه د هجرګرګ
(۷۷مخ)
قنبیله یاګنبیله یورازدارودي .
+++++++++++++

ګړی:

د (ګړی) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په معناپه لویدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یې مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یې جنس مذکر دئ.
خوشحال خان یې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره یې قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســـــــــر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یې و... ته هـــــــــــــــــــــــره ګړی شي
ســــــــــــړی نـــــــــــه ده لکه پېړی ده
چي ... پري ولاړ شي هاله سړی شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ویلي دي:
پـه یـوه گړۍ یـې مخ وي
پـه یـوه گړۍ یـې شا
(۲۰- مخ)
شاغلی پالـوال صاحب (گړۍ، گهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کي چي شپږ ځایه (گړۍ) او لس ځایه (ساعت) راغلی دئ، دي نتیجې ته رسېدلی دئ چي دغه شپږ ځایه (گړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وگ: معیاري پښتو- ۲۳۵مخ).
میرزاحنان بارکزي (گړۍ) مونثه کلمه گڼي . دی وایي :
پیروي هره گړۍ دهغوبویه
چي یې خاوري دبېدیاوي په گذر زر
(۵۹مخ)
+++++++++++++++++++

گلقند:

طبیبان د گل گلاب پاڼي په پسرلي کي په مخصوصو دېگو کي د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) یې باسي. د ارغ تر ایستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره گډوي او یوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چي د نس د درد او باد له پاره یې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادې ته گلقند وایي او د کندهار خلک یې له ناروغی پرته هم کاروي.
میرزا خان ویلي دي:
او قوت به دي هــــــــــــــر دم پسې زیاتیږي
چي علاج یې په دا هسي شان گلقند کړې
(۲۲۷- مخ)
+++++++++++++++++

گنج:

حمید وایي:
بیا یې خــــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چي یې واخیست نوې گنج نوې بازار نن
(د عبدالحمید مومند دیوان - ۲۱۸مخ)
د ا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶مخ او د درومرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت يې په پورتنیو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مي دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډيي، نخاس او مارکيټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخواسیمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي. په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه يوه سیمه هم وه.

(د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غویو ګنج)، (د وريجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتني بیت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معنا راغلي ده :

"شمس الدین"غوندي زرګوني
يې خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

++++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په شکنځلو کي"د ګوره زو" جمله کاروي. زما یو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" څخه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وايي چي اصله معنا يې "سپین" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

درست عالم يې د ګوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــو لا په زیست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوړي کړم سترګي خپلي
تور ګوار پکښي میشته نوم يې خُبیر شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

++++++++++++++++++

گورم:

(فشار يې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي پيايي، گوروان يې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي"غوبه" هم ويل کېږي[1].

هغه چي د اوښانو گله پيايي ساروان يې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و
نــــــه گورم د نيزه باز و
(۵۱ - مخ)

++++++++++++++++++

گوندې:

(فشار يې پر لومړی څپه دئ) د (شايد، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ويی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندې وي چې د وصال په خوښی خوښ شي
چې خــــــــــــوشحال په جدايیه کې ډېر نول کا
(۴- مخ)

يا:

ما وې زړه يې گـــــــوندې نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا
(۸ - مخ)

---

[1] حميدويلي دي:

شپون غوبه ځکه سنگدله ويلاړه شي
چې روزگار يې وي له کاڼو د بيديا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربیت خلاص شي ".

+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختیځه کي (لاره، لیار) ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي یې (لار) بولي. د خوشحال کلیات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته لیکلي یې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخیستی دئ.

تلم په خپله لار راســــره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رویه، خود آرا
(۶ - مخ)

یا:

یار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار یـــمه په ځای یم
(۱۳۸- مخ)

یا:

د یار مهر تر ما راغی زمـــــــــا مهر تر یاره
رښتیا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درېځلورمیاشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لــــــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېدیځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ویریږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پــــــه لار د دې دنیا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار یې پـــــــــــه ریاض کړه برابره
چه هر ګل یې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخیستي ده:

نن یې بیا کښېښو په سر باندي دستار کج
لکه مست هـــــــــــاتي په لار کوي رفتار کج

(۴۸- مخ)

حمید مومند ویلي دي:

لاړ به کله شي د عشق پـــــــه ستغو غاښو
دا په سمه لار کې سترې ستومان عقل

(کلیات - ۱۳۷مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

چي یې لار لیدلي نـــــــــــه وي رهبري کا
رناورځ به توره شپه کاندي په وعظ

(۷۶- مخ)

یا:

پر دا عامه لار یې لویه لومه کښېښوه
هیڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعه

(۱۵۸- مخ)

دکندهارشاعرمیرزاحنان بارکزی وایي :

ستادقدد راتللولارگوري دلبره
چي دباغ تردیوال سروي سربدرکړ

(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ویلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تویې
کله اور شي لولپه کا تــــــــــــــــــــمام
شهر

(۶۰ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهی اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنلیک چي ما ولووست، په زړه کې مې وویل چي په "لولپه" او "سرې لمبې" کې یوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه لیري نه ده چي د کاتب په لهجه کې دي د "لولپه" کلمې وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو یې په "سرې لمبې" باندې الیشه کړه.

(لولپه) په کندهارۍ لهجه کې مروجه کلمه ده. مولوي بریالي ویلي دي:

که لا مکوټ و لولپه ســـــــــــم پر یوه حال یمه
د یکرنګۍ د توحیدقول مې ایمان کی پوخ
(اهاړ - ۲۷مخ)

++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وایي چې د کندهار په لهجه کې یې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (ګُرګ) وایي:

ډاکټرعبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او لیکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بړيڅستان پښتو، لېوء د ټولو ځيرونکو حيوانانو مجموعي نوم دئ. يعنې چغال هم لېوء دئ، بړوې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانګ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کيږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کې زيات راغلی دئ او دا چې په کلاسيک ادب کې (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکتر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.

خوشحال وايي:

عاشق يو لکه لېوه په شـــــــــمال پايي
بل په غټو سترګو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مـــــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:
په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلى ده
خـــــو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
په معنى کي بشر نه دى پړانگ ليوه دى
چې د ده له لاســـــــــــــــــــــه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)
کامگار خټک ويلي دي:
د مجاز په صورت ښرنگ ښايسته يې
په معنى کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)
په ظفراللغات کې (لېوه) په (گرگ) او (خرس) سره معنا کړى دئ او د خوشحال فرهنگ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانگه کي شرمښ، چې دوى دواړه يې د خوشحال د وينگ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللى دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځاى ځاى داسي قرينې سته، چي (لېوه) دي د کندهارى لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوى وي.
اشرف ويلي دي:
هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)
يا بل ځاى:
ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)
په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلى وي.
+++++++++++++++++

ما لامال:

تر ښوکي پوري ډک لوښى.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عـــــمر تر څلوېښت کالـه ده
چه پـه ځـــــوانی کښې مالـه مالـه ده
حواس کـه درست لـرې شکر وکاړه
څو دې ودانـه د عـــــــــــــمر ځالـه ده
(رباعيات - ۶۸مخ)
++++++++++++++++

ماهی، ماهيان:

پـه لوېديځه لـهجه د (کب) لـه پاره (ماهی) لـغت عام کارېږي. پـه کلاسيک ادب کي هم د (ماهي) کلمه ډېره مونـدلای سو.

خوشحال خان ويلي دي:

ستا وصال لـکه درياب دی، زه ماهی
پـه هجران دې هر زمان دی پـه ما، هی
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

لـکه غوښي چه ماهيان خوري پـه درياب کښې
پـه هـــــــــوا کښې هـــــــــــــم
دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مخ).

هجري وايي:

هـــــر صنم وخپل مين تـه حميده وي
ماهی خوښ پـه بحر نـه وي تـر تالاب
(۳۲- مخ)

ميرزاخان ويلي دي:

د ماهي لـه اوبو هيڅ انديښنه نـه شي
ســـــــمندر څه پروا نـه لري لـه حرقه
(۱۶۹- مخ)
+++++++++++++++++

متکا:

دا لغت هم پـه کندهاری لـهجه کي ستـه او يـو راز اوږده بالښت تـه ويل کېږي. خوشحال خان ويلي دي:

کلـه مست د مال و ملک شي
کلـه مست شي د صـــــــــــهبا
د مسند دپاســــــــه کښېني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــــــــور پـه لــــــــــــــور دي مـتـكـا
(ارمـغـان - ۴۵ مـخ)

په کندهار کي ما دا ټوکه اورېدلې ده چي وايي: د يو چا کور ته مېلمه راغلی وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چي کاکا ته دي متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدئ، فکر يې کاوه چي متکا د خوړلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلي وه "از متکايت قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پارسي وه، چي جواب په پارسي ويل سوی دئ.

د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروپېړدی" لغت هم راوړی دئ:

پـروت بـه يـې پـه خـاورو تـر سر لانـدي اومـه خښتـه
اوس کـه دي ســــــــــروپـېړدی نـهـالـئ کـاشـانـي دی
(ارمـغـان - ۸۵مـخ)

د "سروپېړدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.

++++++++++++++

مړونه، مړانه:

مېړونه، مېړانه.

خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له کندهاری لهجې سره سم ليکي.

هـــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واړه هيڅ دی په کــــــــــوم حساب دی
چي پکښې نشــــــــــــــته ښه ښه مړونه
(ربـاعيـات - ۱۲۰مـخ)

پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تايید کړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته کړم چي د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ ګړدود سره سم زياتره د "شوهر" په معنا کاروي.

لاس مې که هر څو په دنيا ښخ دی
نه چي دولت مې د غــــاړې مخ دی
زه يې مېړه يــــــــــــم دنيا مې ژګه ده
زړه مې په هر څه وربـاندې يخ دی
(ربـاعيـات - ۱۳۶مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معناراغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي - یکدله وربانـدې مې یک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کلیات - ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بــویه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
(۹۸ - مخ)

هجري ویلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غلیم ســره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:

آخر حسن زړه ورمه گــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دیوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸مخ)

په کلیات (۹۱مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حمید د کلیاتو د نیرنگ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصیف په ترڅ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزری
د پــرهېز لــه مړنیو وړي بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په سیاق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کي نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترګو، کينه ګر لکه مزری
د پــــــــــــرهېز لـــــــــه مړنو وړی بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروجه ده).

++++++++++++++++

ملا چرګک:

يو مرغه دئ چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرګک ته په نورو لهجو کي "ګوډی چرګ" وايي. په کندهاری لهجه کي يې ملا چرګک بولي[۱]. په کلاسيک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرګکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وايي:

ګودی چرګ تر مځکه لاندي اوبه ويني
ولي نه ويني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

++++++++++++++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لوېديځه لهجه کي چي په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

[۱] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وګورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بیتو کي میاشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې میاشت به دې په مخ ګوري وګړي
که په مخ باندي دې جــــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې میاشتې! ته خپل مخ ستایې و ما ته
یار په مخ مې نورځې ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بیا میاشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شي، تر شپږمي میاشتې پوري یې قابل د زوولو کا- په نهمه میاشت وزیږي ....".

او په (۹۱- مخ) کي بیا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معناراغلې ده "میاشت دوه نیمې ورځې په هر برج کښي مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو یو ځای دوه یې "میاشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د یارمي نقش په لیمه دي
لکه میاشت چي په لوی بحر کښي لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم میاشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ یې میاشت خجله کړه نمر هم لا
قد یې سرو کـــــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کلیات کي چي ځای ځای "میاشته" راغلې ده (د پوهاند زیار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ایسي.

حمید مومند وایي:

سرتېرونی نوې میاشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په سـر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)
+++++++++++++++

مـېـرمـن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېرمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه یې خوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هم مناسب له نفسه نه دي
غله مېرمن کاندي ځان موږ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

ته گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای:

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)
+++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نـابـوده دنـيـا، يـعني فـانـي دنـيـا، هغه دنـيـا چي د خداى نـېكانـو نـه ده خوښه كړې. دا لـغت پـه كلاسيک ادب او لـوېـديـځه لـهجه كـي مـا پـه يـوه معنـا لـوستلـى او اورېـدلـى دئ. خوشحال خـان ويـلـي دي:

هم خداى غـــــواړي نـادانـه! هم فـانـي دنـيـا نـابـوده
پـه څـو بـه دي روزي شي، فـكـر وكړه دا دوه سـوده
(۲۰۷- مـخ)

شمس الـديـن كـاكړوايـي :

څـوک بـه ښادي كـــــــــــــــــړي پـه دانـابـوده
څـوک بـه ســــــــودمن شي ددې لـه سوده
كـه يـې مقـصودشي تـمام پـه لاس كښي
خـــــــــــــــــــالـي بـه درومي لـه دې مقـصوده
(۱۴۷مـخ)

د كـنـدهار ښځمني وايـي: "چي زمـا تـر سر سي تـېره، خداى دي نـه كـي دا نـابـوده دنـيـا ډېـره".

+++++++++++++++++++

نـاره:

د كـنـدهار پـه لـهجه كـي (نـاره) د فـاصلې د واحد پـه تـوگه هم كـارېـږي. دا چي وايـي: "پـلانـى كـلـى لـه دې ځايـه څخه يـوه نـاره لـيري دئ". مخـاطب پـوهېږي چي دا فـاصلـه څونـه ده؟ خوشحال خان هم نـاره د فـاصلې لـه پـاره راوړې ده.

كـه رښتيـنى محبت لـرې مـه نـاړه
پـه يـوه نـاره بـيل شـوى يـار و ژاړه
(۲۹۱- مـخ)

د (نـاره) بـلـه معنـا (مسلسل) ژړا، چيغاري) ده.

"دا هـلک ولـي داسي پـه يـوه نـاره دئ"، يـعني ولـي پـلـه پـسې ژاړي او ژړا يـې نـه درېـږي.

عبـدالـقـادر خان وايـي:

كـه غمونـه د دې خپـل خاطر ښكاره كـړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی هلک به هـــــــــــــمه واړه په ناره کړم
(۱۰۲- مخ)
دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.
++++++++++++++++++++

نالي:

توشک، کوربچه.
د کندهار په لهجه کي په همدي شکل مروج
ویی دئ، خو په نورو لهجو کي ورته (نیالي)
ویل کیږي.
عبدالقادر خان ویلي دي:
اســـمان خونه د فقیر ده
نالي مځکه نمر لحاف
(۷۷- مخ)
شمس الدین کاکړویلي دي :
خدای به کله داسي وکا،چي یوکټ یومونالي وي
چي زه پروت یم یوطرف ، نازنین پربل طرف
(۷۱مخ)
+++++++++++++++++++

نالې:

د رود یوه برخه، د رود (سیند) یو ښاخ.
ښاغلي ډاکتر پالوال صاحب لیکلي دي: "
له رادء یا سینده څخه چي یو ښاخ بیل سوئ
وي، او اوبه یي دوه گرایه یا دري گرایه تر
رادء لري وي، ناله بلله کیږي" (معیاري پښتو-
۱۷۱مخ).
عبدالقادر خټک ویلي دي:
چي ډیر ډیر د جــــــــــــــدایي له غمه ژاړم
په رخسارو کي مي سازي شوې نالې
(۳۴۸- مخ)
حمید وایي:
که یار غواړي هومره ژاړه څو درځي
"عبدالحمیده"
دا په دا چي دُر مــــــــــونده شي په دریاب
نه په ناله کي
(کلیات - ۳۰۲مخ)
+++++++++++++++++

نامي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کي (د نامي زوی) د
قهرمان په معناکاریږي.
هجري وايي:
د لیلی غوندي رشتیا وکړه نامي شه
په مجنون پسي وطن کـــــړه هندوبار
(۴۶- مخ)
++++++++++++++++++

ناویات:

نادر، انتیک.
خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:
په دا هسي شــــــــــان کتاب یې مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناویات دي
(۴۷- مخ)
++++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کي د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ او هر وخت یې پر ځای باندي (نجار) ویل کېږي:
حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دئ:
چي د عشق نجار اره کـــــــــــړم سر تر پایه
تن مي پروت تختي تختي، شه دړه دړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
بې مېوې ونه که پري که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
+++++++++++++++++++

نس:

په لوېدیځه لهجه کي د (ګېډه) کلمه زیات استعمال نه لري او پر ځای یې (نس) ویی کاروي. خوشحال خان هم سره له دې چې (ګېډه) هم راوړي خو (نس) یې ډېر راوړی دئ.
په کاته شم و عــــــالم وته حیران
چي د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا :

په خوارئ کې، زیست روزګار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګیده یا خپله ګیده بژه کړه

(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "ګېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا

(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا

(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مځکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع

(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس

(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامګار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو

(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي يې (نغاړکی) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنۍ نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کېږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، يو شر د خدايه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي:

د دنياحـــــــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جـــــــــــهان لــــــــــــمن راخخه نغاړي
سپين زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالی وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لــــــمن نغاړي په تابوت
(اهاړ - ۱۵مخ)

+++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کېږي او د لويديځي لهجې تلفظ يې (نونس) دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

څه صفت د هسې حسن په غــــــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان ختک د ديوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو ثوک ويلای سي چي همدا به يې د خان خپل تلفظ وو.

++++++++++++++++++

نمای:

په کندهار کي "نمای، نمايداره" د ښايست، موډ، فيشن له پاره کارېږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کي ليکي:
"خبر شه چه دستار په سر کول د شيوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکيډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).
رحمان بابا وايي:
چي يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خوله پرې بدنمايه شي هرګور
(۱۴۵- مخ)
هجري وايي:
سره کونډۍ يې په مړوند عجب نمای کا
هرګز مه شه په آفت د ګردون ماته
(۳۴- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
چې تنکۍ لښته وې وخت د نمای وو
هر حرکت دي زما په رای وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مي واړه ضايع بې ځای وو
(۳۷۷- مخ)
++++++++++++++++++++

نوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کي کارېږي. نوغی د پزي يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقۍ په سزا کي د ښځو پزي، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چي دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.
خوشحال "نوغی" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کي نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندي ګير کړي نو ورته وايي چي " مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زياتره مرګ قبول کړي.
خوشحال وايي:
مهينه توره څورنګ تمام وړی
ځيني يې ګيډه يا يو اندام وړی
ځيني مخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)
+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه سته چي وايي "سترګي مي له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دئ:
په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګوهرو قدر
د پوهو سترګو باندي واته دي
(رباعيات - ۲۹۴مخ)
دغي څلوريځي ته يې په حاشيه کي کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډيره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.
+++++++++++++++++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:
بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چې يې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر يـــــــــوه بانـه د کښلي دي
جـــــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)
معصوم هوتک ويلي دي:
درواري سم، درواري سم آزمـوږ ښکلې کندهاره
آ اشرفـه د ښارونو آ تـاجداره آنـامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو کي (وياله، ويالې) تلفظ کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسيک ادب کي زيات مـوندل کېږي.

خوشحال خان وايي:

د بادشاهـــــــــــانو چي امرګان دي
د يوه بحر ولې شــــــــان دي
واله چه لــــــــويه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دی
(رباعيات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:

"... د درياب ولې لکه د درياب د اوبو مزه هسې د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:

ګاه د آه لمبې تر خــــولې ځي
ګاه له دوو سترګو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:

په هر کلي په هــــــــــر کور کې يې ولې ځي
هم يې خوري، هم يې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:

ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لړ مي وپوښته له حـــــــــاله چه ولي دي
(۲۰۶- مخ)

کامګار ختک وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچيږي
په دا دوه ولې لوی بحر خړنگ کم کړم
(ديوان - ۶۲مخ)

پوهاند زيار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تېرنی گړدود" بولي (۳۷مخ). گويا د خوشحال تېرنی گړدود په دغه برخه کې له لويديځ گړدود سره يو راز قاعده لري.

شمس الدين کاکړ (ولې) = (ويالې) لغت داسي راوړی دئ :
چې جاري مې شوې ولې تردواړوسترگو
لکه سرونن دجــــــــــــــــــوی
پرکنارراغی
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بيان کې دغه راغلي (جوی) ته، چې تر ولو (ويالو) يې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لښتی) وايي.

خوشحال خان بل ځای وايي:
"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کيندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاويد شمارلي بويه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلی ډاکتر پالوال صاحب ليکلي دي، چې "د نالې نيمائي برخه اوبه چې له رادۀ څخه بيلې کړل سوی وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يونانی لغت دئ). د پاتاو نيمائي اوبه چې بيل بهيد ولري "واـــ wa" نوميږي. د "وا" نيمائي اوبه "بېلَه" نوميږي. د "بېلې" نيمائي اوبه "واله" نوميږي ... د "والې" دريمه برخه اړبه "لښتی" نوميږي". (وگ: معياري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي بريالي ويلي دي:
اې زخمي ژر بـــــــــــــه دي سي گل د هوس وچ
چې غفلت دي کی جاري لښتی د وس وچ
(اهار- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والـــی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوړوالی.
اشرف خان هجري په مغيره شکل داسي راوړی دئ:
د قيامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي يې ژړنگا شي د واليو
(۴۲۱- مخ)
++++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور يې د ده پر يو کلني باندي بيا اميندواره سي يا يې شيدې د کومي بلي پېښي له اسيته وچي سي، (وچ موری) بلل کيږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ويی راغلی دئ او په "شيرسوخته" يې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخيستی دئ. په لوېديځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
ميرزا خان وايي:
دا جـــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) يا بند ته وايي چي له هغه ځخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو يووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وايي:
تر ورخ تيري اوبه بيرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بيرته بيا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان ختک وايي:
نه گورې که وگورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمـــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
++++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو تر زنګانه لوړي برخي ته په لوېديځه لهجه کي ورونه وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غـــــــــــاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشــــــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــــــــــــــــــــوزن قيام پسو کړم
ښايسته مي په ورانه باندې سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :

تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنوددو جدا
(۳۱مخ)

++++++++++++++++++

وری:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې درونډوری يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل ځان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.

په کندهاری لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکـــــړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الـدين كـاكړوايـي :
لـه دوامغزى پـېچمه لـكـه طفل
زړه مـي هول دطبيب لـه دواوخوړ
(۵۹مخ)

++++++++++++++++++

يـک لـختـه:

پـه كلاسيک ادب كـي زيـات راغلى دئ. د كندهار پـه لـهجه كـي د (يـومخيزه) پـه معنا رواج لـري. خوشحال وايـي:

يـا د مـارغونـدي راضي لـه خپـلـه بـخته
چې د غم لـه پـوسته ووتم يـک لـخته
(۱۹۵- مخ)

يـا:

پـه وخت د شو گـلـونـــــــــــــــــــو د وصال
بـاده نـوشلې
د زړه انـدوه دي واړه دا عشرت يـوسي يـکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++++++++++++

يــوم:

د پـښتو پـه نـورو لـهجوكـي د (يـوم) لـه پـاره (بـېل) لـغت عام استعمال لـري. خوشحال خان يـې (يـوم) بـولـي.

د دهقـان فـــــــــــهم پـه پـانـه؟يـا پـه يـوم دى
د سپـاهي نـظر پـه تـوره، پـه تـيرکش وي
(۳۶۷- مخ)

ميـرزاخان وايـي:

د پـندار پـــــــــه نـوک يـې گـروي
شرک يـې عين د زړه يـوم دى
(۵۲ - مخ)

++++++++++++++++

يــوې:

پـه نـورو لـهجو كـي يـې قـلبه بـولـي.

اشرف خان هجري ويـلـي دي:

د فـرقت يـوې مـي دل هسې سادين كـړ
چې يـې بـېخ د عيش يـوړ د غم پـه سپـاره
(۱۲۰- مخ)

حميـد ويـلـي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
ولې ته له شرعې دورمې ناصواب
(کليات - ۳۳مخ)

++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲:متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې یو کلی سته. کندهاریان یو متل لري چې وايي: "په مريانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسي ښکاري چې د سیمي له پاره دا نوم یوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کي چغتایانو (مغولو) ته چغتی وایي. د چغتي په نامه په کندهار کي یوه کورنۍ سته.

هجري وايي:

مـــــا به محبّس غـــــــــمونه
ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

+++++++++++++++++++

مغولګی:

د خوشحال خان خټک په یوه بیت کي پارسي ژبه "مغولګی" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه څه زده چې یې وايي
پـــــــه پارسی پارسی خبرو مغولګی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کي وایي:
فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وایي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښایي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.
++++++++++++++++

۴، ۳:نتیجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتیاوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره نژدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره یو وو، دغه راز یې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر کلاسیکي مرحلې وروسته، چي د کال و میاشتي په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو یې پر ژبه هم درنې اغېزې کړې دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبې لهجو د یووالي او نزدیکت پر ځای د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لړی تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبیلویت روحیه واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به یې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزدېکت یې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبې موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او كره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر كار د پښتنو په ژوند كي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه كي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عكس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لكه تاسي چي په دې كتاب كي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د كلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل كتاب كي د څرگندولو او بيانولو هڅه كړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو كي به څونه بريالی سوی يم، سپينې‌دل يې په تاسي درنو لوستونكو اړه لري.

خدايه! چا وته يې كښم، څوک به پرې پوه شي
ما ويلی
هر يو بيت دی
دفترونه
(خوشحال خټک)

(پای)
اونټاريو، اوكويل - كاناډا
د جون اوله ۲۰۱۰ع
د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library